بابا تاهیری هەمەدانی

د. محمد نوری عارف
کولیجی ئەدەبیات زانکۆی سەلاحەدین

دیوانی بابا تاهیری هەمەدانی، کە بە عوریان ناسراو چاپی یەکەمی لە ساڵی 1902 لە لەندەن چاپ کرابوو، لەلایەن (عەلی ڕاستگۆ)وە ئامادەکراو بۆ جاری دووەم بەسەرمایەی ئینتیشاراتی ئەسکەندەری، لە قەوارەیەکی 12سم × 17سم چاپ کرایەوەو پێشەکی‌یەکی سی (30) لاپەڕەیی بۆ نووسرایەوە کە لە کۆمەڵە بیروڕاو بۆچوونێك پێکهاتووە لەلایەن چەند زانایەکی ڕۆژهەڵاتی‌و ڕۆژئاوایی‌یەوە، ئەوەی کە عەلی ڕاستگۆ لەو بارەیەوە دەستی پێ‌گەیشتووە، کۆی‌کردوتەوەو لەپێشەکی چاپی دووەم دا هەمووی خستوتەڕوو، بەشێکی لەوقسانە پێکهاتووەکە لە سەر زمانی خەڵکی هەمەدان و ناوچەکەدایەو هەر لە کۆنەوە دەماودەم هاتووەو گەلێ لە بارەی باباوە وتراوەو سەدەها ساڵی بەسەردا تێپەڕیوە تا گەیشتووە بە ئێمە، گومان لەوەدا نی‌یە گەلێ گۆڕانی بەسەردا هاتووەو هەندێکیشی شێوەیەکی ئەفسانەیی گرتوتەخۆی‌و ئەمە شتێکی ئاسایی‌یەو ئەوەی دەماودەم بیگێڕنەوەو لە سەردەمی خۆی‌دا بە وردی نەنووسرێتەوە، کەم و زۆر ئەو جۆرە گۆڕانەی بەسەردا دێت، هەرچۆنی بێت ئێمە دەتوانین تا ڕادەیەك هەندێ شتمان دەستگیر بێ لەم دەنگ و باسانە، چونکە ئەو قسانە هەمووی لە خۆیەوە نەوتراوە، بەڵکو گەلێ ڕەگ و ڕیشەی دوورو قووڵیان هەیە کە لەوانەیە هەندێ شتی گرنگمان بۆ دەربخاو گەلێ لایەنی تاریك و لێڵمان بۆ ڕوون بکاتەوە. بەشێکی‌تری لە هەندێ سەرچاوەی نووسراوەوە وەرگیراوە، هەرچەندە جیاوازی لە نێوانیان دا هەیە بەڵام کەم و زۆر نزیکمان دەکاتەوە لە ڕاستی‌و شتێکمان دەستگیر دەکات.

پێشەکی ناوبراوم خوێندەوەو دوای ئەوە دەستم کرد بە وەرگێڕانی بۆ سەر زمانی‌کوردی، کە لە چەند بەشێك پێك هاتووەو هەر بەشەی هێنی یەکێکەو لە کوتایی‌دا ناوی نووسەرەکەی نووسراوە. ئەو چوارینانەی کە لە پێشەکی ناوبراودا هاتوون خستوومنەتە سەر ڕێنووسی ئەمرۆی کوردی‌و ئەو وشانەی کە لای‌خۆمان بەکارناهێنرین، لە پەراوێزدا واتاکانیانم نووسیوەو دوای ئەوە بەکورتی لێکم داونەتەوە، تەنها چوارینەی (موآن بحرم کە در ظرف آمدستم. .)م وەکو خۆی نووسیوەتەوە، چونکە (میرزا مهدی خان کوکب) لەسەر هەمان ڕێنووسی کۆنی خۆی، بە حسابی ئەبجەدی‌و بە شێوەیەکی تایبەتی بە خۆی، ساڵی لەدایك بوونی بابای دۆزیوەتەوە، کە لە پەراوێزدا منیش بیروڕای خۆمم لەو بارەیەوە دەربڕیوە. ئەو کەسە ناسراوانەی کە هەندێ سەرچاوە بەهاوچەرخی بابای داناون و ساڵی لەدایك بوون و مردنیان، یا سەردەمەکەیانی دیاری نەکردووە، لە پەراوێزدا بە کورتی ساڵ یا سەردەمەکانیانم پیشان داوە، وەیا هەرشتێ کە پێویستی بە

ڕوونکردنەوە بوویێ بەگوێرەی بۆچوونی خۆم و بەپێی ئەو سەرچاوانەی کە دەستم پێیان گەیشتووە لە پەراوێزدا پیشانم داون، بەڵام هەندێ لەو ناوانەی کە هاتوون، وەکو ناوی کەسان و شوێن و ناوی هەندێ سەرچاوە کە کوردی نین، بە هەمان ڕێنووس نووسیومن و وەکو خۆی خستوومنەتە ڕوو.

لەم کارەدا پێویستم بە هەندێ سەرچاوە بوو، بەڵام دەستم نەکەوت و هەندێ سەرچاوەیش کە لە پێشەکی ناوبراودا هاتوون ژمارەی لاپەڕەکانیان پیشان نەدراوەو منیش دەستم پێیان نەگەیشت تا ئەو هەندە کەم وکووڕیانە ساغ بکەمەوە.

ئەم کارە کە بنچینەکەی پێشەکی ناوبراوە، من وەرم گێراوەتەسەر کوردیو پەراوێزم بۆ داناوە. لە ئەنجام دا ئەوەی کە لە بارەی بابا تاهیرەوە بۆم دەرکەوتووە خستوومەتەڕوو. وا لێرەدا پێشکەشتانی دەکەم: -

● * ●

بە ناوی یەزدانی پاك
ژیانی بابا تاهیری عوریان

شاعیر نزیکەی هەشت سەد (800) ساڵە جوانیو تەڕوپاراوەیی هۆنراوەکانی خۆی پاراستووەو لە پشتی پەردەی ئەم ڕۆژگارە دوورو درێژەوە دڵی زانایان و سەرجەمی مەردمی بەرەو خۆی ڕاکێشاوە، بەداخەوە مێژووی ژیانی بەتەواوی ڕۆشن نیيە، چونکە بابا تاهیر پەیوەندییەکی ئەوتۆی بە جیهانەوە نەبووەو ڕەندێکی بار سووك و بێ جێگابووە، وەکو خۆی ئەڵێ:

موئان ریندەم کە نامەم بی قەلەندەر
نەخون دیرەم نەمون دیرەم نە لەشکەر
چو روزئایە دبگەردم گیردی گیتی
چوشەو ئایەد بەخشتی وانە هەم سەر[1]

مێژوویش گوێ ناداتە ئەو کەسانەی کە بێ شوێن و لانەن و پشتی خۆیشی لەباری یادکردنەوەی ئەوەوە سووك کردووە. لەوانەیە کە بیشڵێین بۆیە مێژوو بابا تاهیری خستوتە پشت گوێ چونکە نە قەسیدەیەکی پیاهەڵدانی لەناو شاعیرەکان دا هۆندوتەوە، نە دیوانێکی گەورەی دڵداری داناوە، نەبەشان و باهووی پاشایەکی گەورەدا هەڵیداوە. ئیتر مێژوو چ بایەخێك دەدا بە کەسێکیوا. ئایا ئەم شاعیرە ڕووتەڵە بێ شوێن و ڕێیە چ جۆرە کارتێکردنێکی لە هۆنراوەکانیدا پەنهان کردووە، کە لەگەڵ ئەو هەموو گرنگی پێنەدانەیدا هێشتا هۆنراوەکانی لەبیرو هۆشی مەردم دا نەقشی بەستووە، ئەوانەیشی کە لەگەڵ ئەودا هاوزەمان و هاونیشتمان نین چێژێکی زۆر لە هۆنراوەکانی دەبینن و وەریان گێراوە بۆسەر زمانەکانیان. سۆزی دەروونی ئەم شاعیرە بە جۆرێ کاری کردۆتە دڵی هەندێ کەس و بە شێوەیەك سەرمەستی قسەکانی بوون، کە هیچ شتێ بێجگە لە هەمان هۆنراوە ناتوانی خوماریان بشکێنێو ئەم جۆرە کەسانە ماوەیەك جۆش و خرۆش و تینی خۆشەویستی لە دەروونیان دا پەیدابووە کە نەیانتوانیوە ئەو بەسەر هاتە بە هۆی وشەوە دەربڕن و هێزی قسەکردن بەرامبەر بە هەستەکانیان کاڵ و کرچ و ناچیزە، بابا تاهیر بەسەرهات و هەستەکانی ئەو کەسانە بە زمانێکی تایبەتی بەخۆی دەردەبڕێو سازی ئەو بە تاری دڵی ئەوانە کۆك دەکرێ، هەرکاتێ بابا تاهیر ئاوازێك لێبدا، تاری دڵی ئەوانە دەکەوێتە لەرزەو هەرکاتێ بابا تاهیر ئاوازێ بخوێنێ، لە تینی ئارەزوو و شادی دەیانخاتە ناڵەو هەروەها دڵیشیان دەکەوێتە سەماو خۆشی، خۆ ئەگەر بابا تاهیر بڵێ:

نەوای نالە غەصی ئەندووتە ذوونو
عیاری قەلب و خالیص بوتە ذوو نو
بوورە سووتە دلوون گیردی هەم ئاییم
کە قەدری سووتە دل دلسووتە ذوو نو[2]

ئەمان شادو دڵخۆش دەبن، چونکە هاودەمێکیان بۆ خۆیان دۆزیوەتەوەو ئارەزوویەکی زۆریان هەیە کە ئەم دڵسووتاوە بتوانی ئەو داخوازییانەی کە لە دەروونیان دایە

ناتەوانن لە دەربڕینیان دا پێیان بڵێ، ئەوانە لە حاڵەتێك دا بوون یان هێشتا لە هەمان حاڵەتدان کە بەردەوامن لەسەر گریان و پێکەنین، دەردیان هەیەو دەرمانیان ناوێو دەسووتین و بەڵام خۆشنوودن، بابا تاهیر حاڵەتی ئەوانە بەم جۆرە باس دەکات:

دلەم ئەز سووزی عیشق گیژوویژە
موژە بەرهەم زەنەم سەیلابە ریژە
دلی عاشق میثالی چووبی تەڕ بی
سەری سووژە سەری خوونابە ریژە[3]

ئەو کەسە گومبووانە خۆیان دەدۆزنەوەو وەکو بێ لانەو بێ پەنایەك کە غەزنەیەك بدۆزێتەوە، یان تینوویەك کە کانی یەك ببینێ ئیتر بابا تاهیر بەرەڵاناکەن و هەرکاتێ بابا تاهیر بەم شێوەیە خۆی بەوان دەناسێنێ:

من ئان بەحرەم کە دەرظەرف ئامەدەستەم
من ئان نوقطە کە بەرحەرف ئامەدەستەم
بە هەر ئەلفی قەددی بەرئایەدا
ئەلف قەددەم کە دەرئەلف ئامەدەستەم

ئەم خۆپیشاندان و خۆبەلارستی یە لای ئەوان سەیر نی یەو دەزانن کە ئەو، هەموو حاڵەتەکانی دەروونیانی لەیەك چوارینەدا خستۆتە ڕوو و وەکو نوقتە کە شێوەکانی تیپ لە شێوەی نهێنی و داپۆشراوی دەهێنێتە دەرەوە، تەنگو چەڵەمەکانیانی جێبەجێ کردووە، ئەگەر چی بەم موعجیزەیە خۆی گەیاندۆتە پایەی گەورەکانی ئاینی زەردەشتی، کە گوایا لە سەرەتای هەر هەزار ساڵێ یەکێ لەوانە خۆی دەردەخات، ئەوا ڕێگای زیادە ڕەوی نەگرتۆتە بەر، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین، مەبەستی ئەم هەزار ساڵە لای بابا تاهیر چ کاتێ بووەو ساڵ بەگوێرەی بیری ئەو چ ماوەیەك بووە لە زەمان، ئەم جۆرە کەسانە هۆگری ئەم شاعیرە ڕووتەڵە دەبن و کاتێ کە دەبیستن دەڵێ:

موو کە سەر دەربیابوونەم شەوو رووز
سریشك ئەز دیدە باروو نەم شەوو رووز
نەتەو دیرەم نە جایەم میکە ڕەد دەرد
هەمی ذوونەم کەنالوونەم شەوو رووز[4]

هەمان هەست لە خۆیان دا دەبینن، وردە وردە، بە ڕادەیەك شارەزای بابا تاهیرو هۆنراوەو زاراوەکانی دەبن کە هیچ قسەیەك وەکو قسەکانی بابا تاهیر کاریان تێناکات.

هۆنراوەکانی باباتاهیر وەکو زمانی ئاسایی ئەمرۆی ناوچەکەی خۆی نی یە، لە چاپە جیاجیاکانی دا، ئەوەندە گۆڕانی بەسەردا هاتووە، کە بەدەست هێنانی ئەصڵەکەی گەلێ سەختە. ماوەیەکە، کە بۆ دۆزینەوەی ئەم ڕاستی یەو بەدەست هێنانی نوسخەیەکی نزیك لە ڕاستی یەوە خەریکم، تا لە ئەنجام دا کتێبێکم پەیداکرد کە ئێدوەرد هێرن ئالن = Edward Heron Allen لەم بارەیەوە دایناوەو کردوویەتی بە چوار بەشەوە:

بەشی یەکەم: پێشەکی یەکی تەواوە کە دانەری کتێبە کە بە یارمەتی چەند ڕۆژهەڵات ناسێکەوە نووسیوێتی و لە هەر لایەك شتێکی بەدەست هێنابێ لە بارەی بابا تاهیرەوە لە پێشەکی یەکەی دا خستوویەتی یە پێش چاو.

بەشی دووەم: وەرگێڕانی هۆنراوەکانی بابا تاهیرە کە خاتو ئیلیزەبێت کیوتیس برێنتن = Elizabeth Cutis bernton بە هۆنراوە کردوویەتی بە ئینگلیزی.

بەشی سێیەم: هۆنراوەکانی بابا تاهیرە کە دانەری کتێبەکە شەش نوسخەی بەدەست هێناوەو یەکێکیان کە لەلای ئەو لە هەموویان باشتر بووە کردوویەتی بە بنچینەی کتێبەکەی و لەگەڵ نوسخەکانی تردا بەراوردی کردووەو جیاوازی هەر شەش نوسخەکەی لەژێر هەر چوارینەیەك دا نووسیوە هەر وشەیەك کە لەگەڵ زمانی فارسی ئەمڕۆدا بەرامبەر نەبووە وەکو: (سوجم = سووجەم) کە ئەمرۆ (سوزم = سووزەم)ەو (دیرم = دیرەم) کە (دارم = دارەم)ە بە کورتی لێوەی دوواوە.

بەشی چوارەم: هۆنراوەکانی بابا تاهیرە کە (ئێدوەرد هێرن ئالن) بە پەخشانی ئینگلیزیو شەبەوشە وەریگێراوە، ئەم کتێبە لە ساڵی 1902ز لە لەندەن چاپ کراوە. دانەری ناوبراو هەر شتێکی کە لە بارەی بابا تاهیرەوە دەست کەوتووە، کەڵکی لێوەرگرتووە. بەڵام لە بارەی (تاریخ گزیدە حمداللە مستوفی) کە بابای بە یەکێ لە عاریف و مەشایخەکان داناوە هیچ نەدواوە.

ئێدوەرد هێرن ئالن دەڵێ: هەرچەندە چوارینەکانی بابا تاهیر لەسەر زمانی خەڵکی ناوچەکەیەو گەلێ جار چاپ کراوە، بەڵام لە پێشەکی هیچ یەکێ لەو چاپانەدا شتێکی وا لە بارەی مێژووی ژیانی شاعیرەوە دەستگیر نابێ، تەنها (رضا قلی خان هدایت) لە (تذکرە مجمع الفصحاء) کە دە (10) چوارینەی بابای پیشان داوە، لە پێشەکییەکەیدا دەڵێ: تاهیری عوریانی هەمەدانی ناوی پیرۆزی بابا تاهیرە، لە زاناو حەکیم و عاریفەکانی سەردەمی خۆی بووەو خاوەنی کەرامات و پایەی بڵندبوو، هەندێ کەس ئەویان بە هاو چەرخی سوڵتانەکانی سەلجووقی داوەتە قەڵەم، ڕاست نییەو بەڵکو ئەو لە مەشایخە کۆنەکانەو هاوچەرخی (دەیالیمە)یەو لە ساڵی (410)ی کوچی لەپێش (عنصری = عونسری)و (فردوسی = فیردەوسی)[5] هاوشانەکانی سەردەمی ئەوان کۆچی دوایی کردووەو چوارینەی جوان و ناوەرۆکی بڵندی بە زمانی کۆن هەیەو چەند نامەیەك لەو پیاوە گەورەیە ماوەتەوەو زانانیان لێکدانەوەیان لەسەر نووسیوەو هەندێ لە چوارینەکانی لەم کتێبەدا نووسراوە. «جلد اول ـ مجمع الفصحاء».

هەروەها (رضا قلی خان) لە کتێبی (ریاض العارفین)دا دەڵێ:

بابا تاهیر لە ساڵی (410)ی کوچیدا مردووەو بەم پێیە ناتوانرێ کە بابا بە هاوچەرخی (عین القضاة همدانی)[6] یا (خواجە نصیر طوسی)[7] دابنرێ. (رضا قلی خان) لە (ریاض العارفین)دا بیست و چوار (24) چوارینەی بابا تاهیری نووسیوە، بەڵام ناڵێ کە سەرچاوەکانی چین، خۆ ئەگەر ساڵی (410)ی کۆچی لە بارەی شاعیرە هەمەدانییەوە ڕاست بێ ئەوا هاوچەرخی فیردەوسییەو لەپێش عومەری خەییام دا[8] بووە. ئێدوەرد براون کە لە ئامادەکردنی ئەم کتێبەدا گەلێ یارمەتی بەکەڵکی داوم و لەم بارەیەوە دەڵێ: باسی بابا تاهیرم لە کتێبێکی کۆن دا دیوە کە جێگای بڕوایەو ناوی (راحة الصدور وآية السرور - تألیف نجم الدین ابوبکر راوندی)یەو بۆ (سلجوق شاه ابو الفتح کیخسرو)ی نووسیوە لە ساڵی (599 یا 600)ی کۆچیداو ئەو نوسخەیەی ئێدوەرد براون بینیوێتی لە ساڵی (635)ی کۆچیدا نووسراوە، لەبەر ئەوەی ئەو کتێبە جێگای باوەڕە، ئێدوەرد براون ئەوەی نەقڵ کردووەو منیش لێرەدا باسی دەکەم: ئەم کتێبە لە ساڵی 1921زدا لە کەمبریج چاپ کراوەو منیش ئەو قسانەی کە باس کرا لەو چاپەوەوەرم گرتووە کە ئەمەیە: ـ

بیستم کاتێ کە سوڵتان (طغرل = توغرول) بەگ هاتە هەمەدانەوە، سێ کەس لە وەلییەکان کە (باباتاهیرو باباجعفەرو شیخ حمشاد کوهکی) بوون، لای دەروازەی هەمەدان پێیدەڵێن (خضر) ڕاوەستابوون و سوڵتان کە چاوی بەمانە کەوت سوارەکانی لەشکرەکەی ڕاگرت و دابەزیو لەگەڵ (ابو نصر اسکندری)ی وەزیر هاتەلایان و دەستیانی ماچ کرد، بابا تاهیر کە لە ڕواڵەت دا لە دڵدارێکی سەر لێشێواو دەچوو، پێیوت:

ئەی تورك، چی دەکەی لەگەڵ خەڵکی خوادا؟ سوڵتان وتی:

ئەوەی کە تۆ دەفەرمووی، بابا وتی: ئەوە بکە کە خوا دەفەرموێ، ئایەتی (ان الله یامر بالعدل والاحسان). سوڵتان گریاو وتی: وا دەکەم. بابا دەستی گرت و وتی: ئایا ئەمەت لە من قبووڵ کرد؟ سوڵتان وتی: بەڵێ. سەرەمەسینەیەکی شکاو، کە ساڵەها بابا دەستنوێژی پێ گرتبوو، لە پەنجەیا بوو، دەریهێناو کردییە پەنجەی سوڵتان و وتی: بەم شێوەیە مەملەکەتی جیهانم کردە دەستت و تۆیش دادپەروەر بە، ئیتر دوای ئەوە سوڵتان

هەمیشە ئەمەی لە دوعا خوێندن دا پێ بوو، کاتێ کە جەنگی بکردایە ئەمەی دەکردە پەنجەی. ئیدوەرد براون دەڵێ:

من واگومان دەکەم، ئەمە بەڵگەیەکی بەجێیە کە ئێمەی بێ نیاز کردووە لە کتێبەکەی (رضا قلی خان) ئەم بەڵگەیە بیروڕای جیاوازی سەردەمی ژیانی بابا تاهیری ساغ کردۆتەوە.

هۆنراوەکانی بابا تاهیر کە لە ساڵی 1267 کۆچی دا چاپ کراوە هەروەها، لە 1308 کۆچی لە (بومبەی)و 1274و 1301 کۆچی لە تاران دا، لەگەڵ موناجاتنامەکەی (خواجە عبداللە انصاری) لە (بومبەی) هیچ پێشەکی یەکیان بۆ نەنووسراوە بیست و پێنج (25)چوارینەی بابا تاهیری نووسیوەو دەڵێ: عوریان، ناوی بابا تاهیرەو، دیوانەیەکە لە هەمەدان و ژێرێکە لە هەمەدان. لە هەندێ کتێب دا ناوبراوەو رەوشتیشی لەناو صوفی یەکان دا ناوبانگی دەرکردووەو دڵدارێکی شەیدایەو جۆش و سۆز لە هۆنراوەکانی دا ئاشکرایەو هۆنراوەکانی بە زمانی راجی بووە. [راجی: واتە رازی کە تیپی «ز» بووە بە «ج» بابا تاهیر لە باتی سووزەم دەڵێ سووجەم، زمانی راجی یا رازی زمانێکە بە قسەی کتێبی (ریاض العارفین) لەو سەردەمەدا خەڵکی «رەی»و «دینەوەر» قسەیان پێ کردووە. راج یا راز واتە رەی یەکێ لە شاعیرەکانی تر کە ناوی (خواجە کمال الدین بندار رازی)یە هاوچەرخی (مجد الدولە دیلمی)یەو لەپێش سەردەمی بابا تاهیردا بووەو هەندێ هۆنراوەی هەیە کە زمانەکەی وەکو زمانی بابا تاهیرە. دانەری کتێبی (مجمع الفصحاء ـ جلد اول)، دەڵێ: بەندار هۆنراوەی ناوبراوی بە زمانی رازی وتووەو زمانی بابا تاهیر جیاوازە لەگەڵ زمانی رازی. «وحید»].

«کاپتن چارلز کێمبوڵد Captain Charles Kembald»ی ئینگلیزی ئەو دەنگ و باسەی کە دەم بەدەم و وەچە لە دوای وەچە لە بارەی بابا تاهیرەوە گێراویانەتەوە، نووسیوێتیەوە کە ئەمەیە:

بابا تاهیر نەخوێندەوارێکی دارفرۆش بووەو خووی پێوەوە گرتووە کە هەموو رۆژێ بڕوات بۆ قوتابخانەو گوێ بداتە ئەوە دەرسانەی کە قوتابیان دەیخوێنن، بەڵام قوتابیان گاڵتەیان پێ دەکرد، رۆژێ زۆری لە خۆی کردو وتی: من سەرم لەوە سوڕماوە کە چۆن ئەو دەرسەی کە ئەم قوتابیانە دەیخوێنن فێری دەبن و دوای رۆژێ لەو بابەتەوە قسە دەکەن. ئەو کەسەی کە باباتاهیر ئەم پرسیارەی لێ کردبوو وەڵامی دایەوەو وتی: ئەم کارە زۆر سەخت نی یەو ئەو هەموو قوتابیانەی کە دەیانبینی هەموو رۆژێ دێنە کۆڕی دەرسەوە، لە نیوەی شەودا یەکەیەکە خۆیان رووت دەکەنەوەو خۆیان دەخەنە ناو حەوزی قوتابخانەوەو یەکجار کە سەردەکەن بەناو ئاودا ئەو هەموو دەرسانەی کە بە رۆژ خوێندوویانە فێری دەبن. بابا تاهیر، باوەڕی بەم قسەیە کرد، کاتێ کە شەو داهات بەگوێرەی قسەی ئەو کەسە رەفتاری کردو ئەمەیش لە یەکێ لە شەوەکانی ساردی زستان دا بوو، بابا تاهیر کاتێ ئەم کارەی ئەنجام دا گڕی ئاگرێ لە ئاسمان دەرکەوت و دوای ئەوە خۆی کرد بەدەمی بابادا، کە رۆژ بووەوە، چوو بۆ قوتابخانەو کەوتە باسی بابەتەکانی فەلسەفەو هەموویانی بەزاند، قوتابیانیش بەهۆی ئەم دیاردەیەوە پرسیاریان لێ دەکرد، بابا تاهیر وتی: ئەو کارەی کە ئێوە دەیکەن بۆ فێربوونی دەرس، منیش ئەوەم کردووەو، دوای ئەوە مەسەلەی شەوی بۆ گێرانەوە کە لە باتی رۆیشتن بۆ قوتابخانە، چل جار سەری کردووە بەناو ئاوداو ئنجا وتی: «امسیت کردیاً واصبحت عربیاً» ئیتر لەپاش ئەوە جۆرە تین و جۆشێ کەوتە گیانییەوە، بەجۆرێ کە کەس نەی دەتوانی لەنزیکی یەوە خۆی رابگرێ و دوای ئەوە، نەدەرۆیشت بۆ قوتابخانەو رۆژگاری لە چیاو دارستانەکان دەبردەسەر.

میستەر بلۆشێت لە پاریس، دکتور رس لە لەندن، میستەر براون لە کەمبریج و میستەر ئەلیس لە بریتش میزیوم، ئەم زەحمەتەیان فەرموو، کە سەرچاوەی ژیانی ئەم شاعیرەم پیشان بدەن و لەگەڵ ئەوەش دا میستەر

بلوشێت «Mr Blochet» ئاگاداری کردم لە نوسخەکەی ژمارە 195؛ کە لە نامەخانەی میللی پاریس دایەو ناوی «کلمات القصار»ە، زاراوەی سوفیانەیەو لە پێشەکی یەکەیدا بابا تاهیری داناوە بەدانەری کتێبەکەو گومان لەوە دەکری کە یەکێ بێت لەو نامانەی کە «رضا قلیخان» لە «مجمع الفصحاء» دەستی بۆ راکێشاوە.

. محمود عرفان

بابا تاهیر

گۆری بابا تاهیر دەکەوێتە رۆژئاوای قەراغی شاری هەمەدان، لە گەرەکێك کە بە «بن بازار» ناسراوەو کەوتۆتە سەرگردێك، کە نزیکەی پێنج (5) گەز بەرزە، لە ناوچەی ئیمام زادە (حارث بن علی)، ئەم گردە دیمەنێکی زۆر دڵرفێنی هەیە، لەلایەکەوە لوتکەو زنجیرە شاخەکانی ئەڵوەند بەرامبەریتی و لەلایەکیترەوە ئەو زەوییانەی کە لە هاوین دا دەکرێن بە کشتوکاڵ و سەوزەوات، بەرامبەر بە ئارامگاکەی، خانویەکی بچووکی چەند ژووری هەیە، بەدرێژایی و پانی (15) گەزێك و بەرزی چوارگەزو نیو (4,5) و لە تەنیشت گۆرەکەی باباوە، گۆری دایەنەکەی و گۆری (حاجی میرزا علیقلی کوثری)ە، کە لە سوفییە بەناوبانگەکانی هەمەدانەو کوری (حاج ملارضا)یە کە خاوەنی تەفسیری (در النظیم ومفتاح النبوة)یە. ئەو بەشەی کە ئارامگای بابا تاهیری تێدایە، لە چەند ژورێك پێك هاتووەو بە زۆری بووە بە شوێنی چەرس و[9] بەنگ، ئەو ناوەیان پیس کردووەو دانیشتوانی ئەو ناوچەیان بێزارو وەرس کردووە، گۆرەکەی بابا هەموو رۆژانی هەفتەو بەتایبەتی شەوانی هەینی بووە بە زیارەتگای مەردمی سوفی مەشرەبی شارەکە.[10]

ئەو قسە بەناوبانگانەی کە لە هەمەدان و لە بارەی باباوە دەیگێرنەوە: -

1 - دەگێرنەوە کە بابا لەسەرەتاوە چوتە قوتابخانەی گەورەی هەمەدان و قوتابیانی دیوە کە بەیەکەوە سەرگەرمی قسەو باسی زانستی بوون و ئەویش لەو بارەیەوە نارەزوویەکی پەیداکردووەو خۆی خەریك کردووە بە خوێندن ماندووی دەکاو بە شێوەیەکی سادەو دڵێکی پاکەوە لە یەکێ لە قوتابییەکانی دەپرسێ: تۆ چیت کردووە کەوا فێری ئەم هەموو زانیاری و هونەرانەبووی؟ ئەویش بەگاڵتەوە دەست بۆ حەوزی قوتابخانەکە رادەکێشی و دەڵێ: ئێمە لەناو ئەم حەوزەدا خۆمان شتووەو ئەم زانستەمان پێ بەخشراوە. لەو کاتەدا هەمەدان زۆر ساردبوو، حەوزی قوتابخانەکە بە ئەستووری چەند گرێیەك بەستبووی، بابا لەپاش بیستنی ئەم قسەیە بریاریدا کە بە هەر کۆشتێکی سەخت بێ، دەبێ بێ بە حەوزەکەدا خۆی بشوات.

دوو سەعاتێکی مابوو بۆ بەیانی، قوتابیەکان هێشتا لە خەودا بوون ئەم لە خەو هەڵساو سەهۆڵەکانی شکاندو خۆی کرد بەقووتابی و هاتە دەرەوە، زۆری سەرمابوو، هەر چۆنێ بوو خۆی گەیاندە ژوورەوەو دەرگاکەی لەسەر خۆی داخست و کە رۆژ بووەوە بابایان بینی بەدەم پێکەنینەوە دەیوت: (أمسيت كردياً واصبحت عربياً).[11]

2 - سەرمای هەمەدان بەو شێوەی کە شاعیرێکی عەرەب دەڵێ: (همدان متلفة النفوس ببردها). بەراستی بەو جۆرەیە، دەگێرنەوە، بابا لەو سەردەمەدا لە چیای ئەڵوەند نیشتەجێ بوو بوو، گرو جۆش و کوڵی دەروونی و تینی خۆشەویستی ی راستی بە جۆری گەرمی کردبوو، کە بە هەر چوار دەوریا بە ئەندازەی گەزێ بەفری توندابووەوەو ئاوەکە چووبووە ناو زەوی و گژوگیای بەهاریی بە هەر چوار دەوریا رووابوو.

3 - بابا خوشکەزایەکی ئەستێرەناسی هەبوو، کاتێ کە دەیویست جێگای یەکێ لە ئەستێرەکان بدۆزێتەوە، سەیری هەر کتێبێکی دەکرد شتێکی دەستگیر نەدەبوو لەو بارەیەوە، لەبەر خۆیەوە وتی: بابرۆم ئەم تەنگ و چەڵەمەیە لە خاڵم بپرسم، بۆ ئەم مەبەستە سەرکەوتەسەر یاڵەکانی ئەڵوەند، تا گەیشتە ئەو شوێنەی کە بابای لێ بوو، ئەوەیش لە کاتێك دا بوو کە بابا لەنزیك لوتکەی شاخەکە، لەسەر زەوییەکە

لێی کەوتبوو، لە حاڵەتی ڕازو نیازو سۆزو گودازدا بوو، خوشکەزاکەی بە هەوڵ و کۆششێکی زۆر خۆی پلی گەیاندو کاتێ لە دوورەوە بابای بینی کە لەسەر دەم لێ کەوتووە، شتێکی بە خەیاڵ دا هات، ئەویش ئەمەیە، کە شەریعەتی ئیسلام نوستن لەسەردەمی بە شتێکی خراپ داناوە، ئایا بۆچی خاڵی من یەکێ لەو شتانەی کە شەرع بە خراپی داناوە دەیکات. بابا خیرا هەستی بەبیرکردنەوەکەی ئەو کردو هاواری لێ هەڵساو وتی: ئەمە لە کاتی نوستن دا خراپەو من نەنووستووم، دوای ئەوە بە پەنجە گەورەی پێی، لەسەر زەوی شتێکی دروست کردو وتی: ئەمە مەبەستەکەی تۆیەو وەریبگرەو برۆ. ئەو بەبێ ئەوەی مەبەستەکەی خۆی دەربخات تەنگ و چەڵەمەکەی خۆی بە حەلکراوی دەست کەوت و گەڕایەوە.

4 ـ وادەگێڕنەوە کاتێ کە (عین القضاة)ی بە ناوبانگی هەمەدانییان تاوانبار کرد بە کفر، سزادرا بە سەربڕین و لاشەکەیان فڕێدایە مەیدانی هەمەدان، کە ئیستا بە مەیدانی زوغال ناسراوە واتا مەیدانی خەڵووز، لە کاتێك دا کە تەماشاکەران، دەورەی لاشەکەیان دابوو، بابا لەوێوە تێپەڕی و کاتێ کە ئەمەی بینی هاتەپێشەوەو نووکە پێ یەکی لە قازیداو وتی: پیاوانی خوا بەم جۆرە نانوون. (عین القضاة) یەکسەر لە شوێنی خۆی ڕاپەڕی و سەرەبڕاوەکەی خۆی خستەبن دەستی و هەڵات و کۆمەڵی تەماشاکەران لەدواوە سەیریان دەکرد، تا قازی گەیشتە گۆرستانی گشتی کە بە (ئەهلی قوور) بەناوبانگەو لەوێ خۆی کرد بە چاڵێکی قووڵ داو لەچاو ون بوو، ئیستاش ئەو چاڵە لە هەمەدان دا بە (چال عین القضاة) ناسراوە.

5 ـ حاجی عبدولوەهاب شوشتەری، کە یەکێ بوو لە شێخ و سۆفی یەکانی ئەهلی زیکر، کۆتایی تەمەنی لە هەمەدان دا بردبووەسەر، بۆمی گێڕایەوەو وتی: لە کۆڕێك دا بابا ئامۆژگاری دەکردو ئایەتی (وعیدو تخویف)ی دەخوێند. لە کۆتایی کۆڕەکە دانیشتوان بینیان شێ ی تەرییەك لە گۆشەیەکی کۆڕەکە پەیدابووە، هۆی ئەمەیان لە بابا پرسی و بابایش وتی: یەکێ لە پەرییەکان لە کۆڕەکەدا بووە، بە هۆی بیستنی ئەم قسانە لە شەرم دا بوو بە ئاوو چوو بە ناخی زەوی دا، ئەم شێ و تەرییە نیشانەی تواندنەوەی ئەوە.

نووسینەکانی بابا تاهیر:

من تەنها (کلمات قصار)ی ئەوم دیوە کە (حاجی ملاسلطان علی گنابادی) بە فارسی و عەرەبی لێکدانەوەی لەسەری نووسیوە، لە هۆنراوەکانی بابا تا ئیستا نوسخەیەکی تەواوی بێ هەڵەم دەست نەکەوتووەو ئەوەیشی کەوا لەبەر دەست دا بە جێگای باوەڕ نی یە، لەراستی دا زۆربەی ئەو چوارینانەی کە لە دیوانە چاپکراوەکانی بابادا بەناوی ئەوەوە هاتوون هینی ئەو نین. من ئەوەم لەبیرە، کە چەند چوارینەیەکی کوردی لە یەکێ لە دەستنووسەکان دا، بەناوی باباوە نووسرابوو (شاطر بیگ محمد) شاعیری بەناوبانگی هەمەدانی دەیوت هینی منەو بەناوی باباوە نووسراوە.

هەمەدان. نووسینی هەمەدانی.

★ ★ ★

بابا تاهیری عوریان هەمەدانی بووەو ڕێگای دەروێشی و ژیانی سادەی گرتۆتەبەر شێوەی سۆفی یەکانە. ئەمە بۆتە هۆی ئەوەی کە گۆشەگیر بێت و بە پەنهانی بژیو لە بارەی ژیانی یەوە شتێکمان بۆ بەجێ نەهێڵێ، تەنها ئەوە نەبێ کە لە هەندێ کتێبی سۆفییانەدا، باسێك لە بارەی پلەی مەعنەوی و ڕێوشوێنی دەروێشی و خواپەرستی و بێ نیازی ئەوەوە هاتووە، ئەوە لە بارەی بەسەرهات و ژیانی یەوە ئاشکرایە، گوایا بە یەك گەیشتنێکە لەگەڵ توغرول دا، کە یەکەمین پاشای سەلجووقی بووە، لە دەوروبەری ساڵی (447) کۆچی لە هەمەدان دا، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە سەردەمی ناوبانگ پەیداکردنی بابا لە ناوەڕاستی سەدەی پێنجەم دا بووەو لەوە دەچێ کە لە کۆتایی سەدەی چوارەم دا

لەدایك بووبێ.

بابا تاهیر یەکێکە لە شاعیرە دڵدارە ئازار چەشتووەکان، ئەو هۆنراوانەی کە وتوویەتی، بەڵگەی سۆزی دەروونی ئەوە، هەروەها چەند نامیلکەیەکی بە عەرەبی و فارسی داناوە کە ئەمانەن:

(کلمات قصار) بە عەرەبی، کە بیروباوەڕی سۆفییانەیە لە بارەی زانست و زانیاری و خواپەرستی خۆشەویستی. ئەمانەی بە ڕستەی کورت کورت و کاریگەر پیشان داوە، بەشی زۆری ناوبانگی بابا تاهیر بە هۆی چوارینە شیرین و کاریگەرە سۆفی گەرییەکانیتی، یەکێ لە تایبەتییەکانی ئەم چوارینانە ئەوەیە، کە لەگەڵ کێشی ئاسایی چوارینەدا کەمێ جیاوازی هەیەو هەروەها بە زمانی داناوە کە لە شێوەی لوڕی دەچێ، لەم بارەیەوە لە کتێبە کۆنەکان دا لەژێر ناوی (فەهلەویات)دا[12] هاتووە. هەموو چوارینە سادەو کاریگەرەکانی شاعیر باسی یەکێتی جیهان و دوورەپەرێزی ئادەمیزادو پەرێشانی و تەنهایی و کەم مایەیی و بێدەسەڵاتی خۆی دەکات. گلەیی دەکات بە هۆی دوورکەوتنەوەی لە خۆشەویست و جیلوەی داوە بە هەست ئارەزووی مەعنەوی خۆی.

بابا تاهیر لە هەمەدان دا ئەم جیهانەی بەجێهشتووەو لەهەمان شاریش دا نێژراوە.

تاریخ ادبیات ـ دکتر شفق ل 108 ـ 109

هیدایەت (هدایت) دەڵێ: تاهیری عوریانی هەمەدانی ناوی پیرۆزی بابا تاهیرەو لە زاناو حەکیم دا سۆفییەکانی سەردەمی خۆی بووەو خاوەنی کەرانات و پایەی بەرزبووە، هەندێ کەس ئەویان بە هاوچەرخی پاشاکانی سەلجووقی داناوە بە هەڵەدا چوون.

ئەو لە مەشایخە کۆنەکانەو هاوچەرخی دیلەمییەکان بووە. لەساڵی (410)ی کۆچی دا لەپێش (عنصری)و (فردوسی)و دۆستەکانی ئەوان دا کۆچی کردووە، چوارینەی جوان و ناوەرۆکی بەرزی هەیە بە زمانی کۆن. دەڵێن بەرهەمی نووسراوی لەپاش بەجێماوەو زانایان لێکدانەوەیان لەسەر نووسیوە.

مجمع الفصحاء ـ ج 1، ص 326

ئێدوەر براون لە بەرگی دووەمی مێژووی ئەدەبیاتەکەی ل 360 ـ 361دا، ئەم داستانەی خستۆتە ڕوو، خوالێخۆشبوو ڕەشید یاسمی،[13] لە پێشەکی چاپی دووەمی دیوانی بابا تاهیری (وحید)دا نووسیویتی، لەپاش نەقڵ کردنی ئەوەی کە لە (راحة الصدور)ەوە وەرگیراوە، بەم شێوەیە دەڵێ: ئەم گەشتی توغرو لە (طغرل) لە دەوروبەری ساڵانی (447 ـ 450) کۆچی دا ڕوویداوە، هەرچەندە وشەی پیر لە (راحة الصدور)دا دوور نییە کە دەست نیشان بێ بۆ پایەی ئیرشادی بابا تاهیر، نەوەك زۆری تەمەن. بەڵام بە هۆی جۆری گفتوگۆکەی لەگەڵ توغرول داو ئەو بایەخەی کە لە دوو هاوڕێکەی زیاتر پێیدراوە لەلایەن پاشاوە، دەتوانین بڵێین تەمەنی لە پەنجا ساڵ بەرەو ژوورتر بووە، بەم پێیە لەدایك بوونی دەکەوێتە کۆتایی سەدەی چوارەمی هیجری، لێکۆڵینەوەی خوارەوە دان بەم بۆچوونەدا دەنێ و لە نێوان هەندێ میللەتان دا، باوەڕوایە، کە هەر هەزار ساڵێ گەورەیەك دەردەکەوێ.

مەسیحییەکان لەوانیان وەرگرتووە.[14] هەروەها لە ئێرانی دوای ئیسلامیشیدا ژمارەی هەزار بایەخێکی تایبەتی پێدراوەو لە مەسەل و هاتووە کە لەپاش هەزار، ژمارەیەك نییەو (نصر خسرو)[15] دەڵێ: ئەوەی ژمارەیە هەمووی لەژێر هەزاردایە (آنچه شمار است جمله زیر هزار است».

خاقانی شیروانی[16] لە بارەی پەیدابوونی گەورەیەك لە سەرەتای هەر هەزار ساڵێك دەفەرموێ:

گویند که هر هر سال از عالم
آید بوجود اهل وفائی محرم
آمد زین پیش و مانزاده ز عدم
آید پس از این و مافرو رفته بغم[17]

بابا تاهیر لە دوو بەیتیی «الف قدم که در الف آمدستم ـ ئەلف قەددەم کە در ئەلف ئامە دەستەم» خۆی

ڕاپیشان داوه كه یه‌كێكه له گه‌وره‌كان. ئه‌ڵبه‌ته بۆ ئه‌م حسابه نابێ وابزانرێ كه هه‌زار ساڵ ته‌رخان كراوه بۆ مێژووی ساڵی كۆچی، چونكه خاقانی له سه‌ده‌ی شه‌شه‌م دا ئه‌م تێپه‌ڕبوونه‌ی دیاری كردووه‌و كاتێ واز له مێژووی ساڵی كۆچی بهێنین مێژووی زایینی سه‌رنجمان ڕاده‌كێشێ‌و به لێ وردبوونه‌وه‌یه‌كی سه‌رپێیی بۆمان ده‌رده‌كه‌وێ كه یه‌كه‌می دیسامبه‌ری ساڵی هه‌زار (1000)ی زایینی ڕێكه‌وتی سه‌ره‌تای موحه‌ڕه‌می (391) كۆچی قه‌مه‌ری ده‌كات.

به گوێره‌ی ئه‌مه له‌دایك بوونی بابا تاهیر، له هزاری زایینی‌و (1000ز) له ساڵی (390 یا 191) كۆچی‌دا بووه، له‌م مێژووه‌وه تا تێپه‌ڕبوونی توغرول به شاری هه‌مه‌دان دا «1055 ـ 1058ز»، «55، یا 58» ساڵ ده‌كات و «میرزا مهدی خان كوكب» كه ژیانی بابا تاهیری له گۆڤاری ئاسیای بنگاله، له ساڵی (1904ز)دا نووسیوه یه‌كێ له دوو به‌یته پڕ پێچ و په‌ناكه‌ی به حسابی ئه‌بجه‌دی حه‌ل كردووه‌و ساڵی له دایك بوونی بابای ده‌رهێناوه.

مو آن بحرم كه ظرف آمدستم

موآن نقطه كه در حرف آمدستم

بهر الفی قدی بر آیو

الف قدم كه در الف آمدستم

«الف قد»و «طاهر» و«دریا» هه‌ر یه‌كێ له‌مانه به حسابی ئه‌بجه‌د ده‌كاته (215)، ئیستا ئه‌گه‌ر میقداری «الف قد» كه ده‌كاته (215)، له‌گه‌ڵ میقداری «الف» ده‌كاته (111) كۆبكه‌ینه‌وه، ژماره‌ی (326) دێته ئه‌نجام، كه به ته‌واوی ڕێك ده‌كه‌وێ له‌گه‌ڵ ئه‌نجامی كۆبوونه‌وه‌ی میقداری تیپه‌كانی وشه‌ی (هزار = هه‌زار)، ئه‌گه‌ر هه‌زار به‌م جۆره بنووسره‌وێ:

(ها. زا، الف را). واتای دوو به‌یتی‌یه‌كه به‌م جۆره‌یه:

له‌پاش هه‌زار ساڵ گه‌وره‌یه‌ك ده‌رده‌كه‌وێ‌و من ئه‌و (الف قد)ه‌م، واته (طاهر)ێكم كه له (الف)هاتوومه‌ته جیهانه‌وه، واته له ساڵی (الف قد)، (الف) كه ساڵی (326) ده‌كات.[18]

وتاره‌كه‌ی (مینورسكی) له باره‌ی بابا تاهیره‌وه وه‌رگێڕانی له‌لایه‌ن دوكتور كاسمی له گۆڤاری (ارمغان، سال نهم، شماره دهم).

پێشه‌كی دیوانی بابا تاهیر، ڕاستكردنه‌وه‌ی، وحید دستگردی، چاپ سوم، 1331 شه‌مسی، ل 14، 15.

له باره‌ی هۆنراوه‌ی ناوبراو سه‌رنجی تیوری‌یه‌كه‌ی (مجتبی مینوی) بده، ل 73، ستوونی سێیه‌م، ل 74 ستوونی یه‌كه‌م هه‌مان به‌رگ.

ئه‌و كه‌رامه‌تانه‌ی كه له باره‌ی باباو ده‌یگێڕنه‌وه، له‌سه‌ر ده‌می گه‌لێ كه‌سه، به‌ڵام ده‌بێ ئه‌مه‌یش بڵێین كه: مه‌به‌ستی خۆخستنه ناو ئاوی به‌ستووی حه‌وز بۆ ده‌ست هێنانی زانست له «امسیت كردیاً واصبحت عربیاً» وه‌رگیراوه‌و ئه‌م ڕسته‌یه له پلێشه‌كی «مه‌سنه‌وی ڕۆمی»[19] ناسراو به حسام الدین[20] كه مه‌وله‌وی[21] كتێبه‌كه‌ی خۆی به‌داخوازی ئه‌و نووسیوه‌ته‌وه، نووسراوه‌و دراوه‌ته پاڵی. هه‌روه‌ها له «نفحات الانس جامی»دا[22] هه‌مان ڕسته‌یاز داناوه به هینی «ابو عبدالله بابویی» دیسان به‌سه‌رهاتی وێنه كێشانی ئه‌ستێره به په‌نجه‌ی پێ له‌سه‌ر به‌فر بۆ خوشكه‌ز ئه‌ستێره ناسه‌كه‌ی خۆی، دراوه‌ته‌پاڵ «بابا افضل كاشانی».[23]

پێشه‌كی «دیوانی بابا طاهر، مصحح وحید دستگردی، بقلم رشید یاسمی، چاپ سوم، تهران 1331 شمسی.

★ ★ ★

دانه‌ری (نزهه القلوب)[24] ده‌ڵێ: هه‌مه‌دان له ناوچه‌ی چواره‌مه، زیاره‌تگای پیرۆزی لێیه، وه‌كو: گۆڕی، «حافظ ابو العلای همدانی»و «بابا طاهر دیوانه»و «شێخ عین القضات»و... هتد.

نزهه القلوب ـ چاپ لیدن. ج/2، ص 71.

★ ★ ★

هه‌ندێ كه‌س بابا تاهیریان به شیعه‌ی (اثناعشری)

داناوە، بەهۆی ئەم دووبەیتەوە کە دەڵێن هینی ئەوە:

ئەزان رووزی کەمارا ئافەریدی

بەغەیر ئەز مەعسیەت چیزی نەدیدی

خوداوەنـدا بە حەقی هەشت و چارت

زمو بگوزەر شوتر دیدی نەدیدی[25]

مەبەست لە هەشت و چار دوانگزە ئیمامە.

ئێدوەرد براون دەڵێ: لەو شاعیرانەی کە بەشێکی زۆری هۆنراوەکانیان بە شێوەی تایبەتی خۆیان داناوە، بابا تاهیری عوریانە، چوارینەکانی بابا تایر لەگەڵ لە ناوچەکانی ئێران دا لەسەر زمانی خەلکەو دەتوانین بابا تاهیر بخەینە ریزی «رابرت بێرنز ـ Robert - Burns 1759 ـ 1796ز» کە یەکێکە لە شاعیرە بەناوبانگەکانی سکوتلندە، بێگومان بەشی زۆری خۆشەویستی بابا تاهیر بە هۆی بیری سادەو دروستی و رەوانی قسەو ئاوازی وشەکانی و سادەیی کێش، کە هەمووی لەسەر بەحرێك بەحرەو پێی دەڵێن (بەحری هەزەجی موسەددەسی مەحذووف).

تریخ ادبیات برون، ج1، ترجمة علی پاشا صالح ص 131 ـ 132.

★ ★ ★

«مجتبی مینوی» لە گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیاتی ساڵی چوارەم، ژمارە دوودا دەڵێ: دوو بەیتی بەحری هەزەجی موسەددەسی مەحذووف کە بە فەهلەویات بەناوبانگە، لە فارسی‌دا شوێنێکی تایبەتی و پلەیەکی باڵای هەیە، لەگەڵ ئەوەی کە گەڵێ لە شاعیرەکانی وەکو: (پنداری رازی، محمد مغربی، صفی الدین اردبیلی، محمد صوفی مازندرانی)و زۆر کەسی تر کە ناویان نازانم، ئەم جۆرە دووربەیتی یانەیان وتووە. لەم مەیدانەدا، ناوی بابا تاهیری عوریان لە هەموو شاعیرەکان زیاتروا لەسەر زمان، بە جۆرێ بەشی زۆری دوو بەیتی‌یەکانیان بە هینی بابا تاهیر داناوەو بۆ ئەوەی کە دیاری بکرێن کامەیان هینی بابا تاهیرەو کامەیان هینی شاعیرەکانی‌ترە، بەو ئەندازەیە سەختە کە چوارینەکانی خەییام لەگەڵ ئەو چوارینانەی کە هینی شاعیرەکانی‌ترەو دراوەتەپاڵ ئەو جیابکرێنەوە. شتێکی‌تر کە بۆتە کۆسپ بۆ دیاری کردنی خاوەنی ئەم دوو بەیتی‌یانە ئەوەیە کە بەشی زۆری نووسەری دەستنووسە فارسی‌یەکان بە پێی زەوقی خۆیان و نەپاراستنی بەرهەمی خامەی کۆنەکان و دەستکاری کردنیان بەگوێرەی زمانەکەی خۆیان، هەموو وشەیەکی سەختیان گۆریوەو دوو بەیتی‌یەکانیان لە زمانی ئەدەبی نزیکتر کردوەتەوە، بە جۆرێ کە نازانرێ لە بنەرەتا بە شێوە زمانی کام ناوچە بووەو ناتوانرێ کە بەگوێرەی ئەوانە تایبەتی‌یەکانی شێوە زمانی ئەو ناوچەیە بنووسرێتەوە.

تەواوترین نموونەی ئەم دوو بەیتی‌یانە کە لە شوێنێك دا کۆکرابێتەوەو بە هینی بابا تاهیر دانرابێ، ئەو چاپەیە کە خوا لێخۆش بوو (وحید دستگردی) دوو جاری چاپ کردووە لە تاران. دوور نی‌یە کە بڵێین ئەمە کتێبێکەو شایانی خوێندنەوەیە، بەڵام لە بارەی ناسینی هۆنراوەکانی بابا تاهیرو کردنی بە هۆیەك بۆ لێکۆڵینەوەی شێوە زمانی ناوخۆی هەمەدان بەتەواوی کارێکی بێ کەڵکە.

دۆزینەوەی دەستنووسە کۆنە باشە دەستکاری نەکراوەکان یا کەم دەستکاری‌کراوەکانی ئەم دوو بەیتی‌یانەو چاپ کردنیان بە هەمان شێوەی خۆی، دوو کەڵکی هەیە بۆ ناسینی شێوەی زمانەکەی‌و دیسان شێوەی شاعیرەکە دیاری دەکات.

نامەوێ لێرەدا باسی ژیانی بابا تاهیر بکەم، چونکە لەم بارەیەوە شتێکی تازەم بەدەستەوە نی‌یە کە بیڵێم و ئەوەی کە لە کتێبە چاپ کراوەکان دا لەم بارەیەوە نووسراوە وەرگیراوە لە: (راحة الصدور ـ چاپ اوقاف گیب 1921 میلادی ص 98 ـ 99).

دەگێرنەوە کە سوڵتان توغرول چووە بۆ هەمەدان بۆ دیدەنی بابا تاهیر، ئەویش سەری لولەی مەسینەکەی شکاندووەو وەکو ئەنگوستیلە کردوویەتی‌یە پەنجەی توغرول و وایش زانراوە کە یەکێ لە هاروچەرخەکانی ئێمە واتی بۆچووە کە بابا تاهیر لەو ساڵەدا بەلایەنی کەمەوە

پەنجا شەست ساڵ بووە، لە دەوروبەری ساڵی (390)ی کۆچیدا لەدایك بووە.

«ئەلف قەددەم کە دەر ئەلف ئامە دەستەم» مەبەستی ئەوە بووە کە لە ساڵی (1000ز)دا هاتۆتە جیهانەوە، بەم پێیە بابا تاهیر ئاگاداربووە لە مێژووی میللەتان، هەروەها ساڵی لەدایك بوونی خۆی بە باشی زانیوەو دیسان لە شیعرو تنیش دا باڵابووەو حسابەکەیشی زۆرورردە، یا واز لەمە بهێنین و مەبەستی من لێرەدا نەقڵی دوو پارچەی هەشت دوو بەیتی یەکە دەڵێن هینی بابا تاهیرە لە دەستنوسیکی دەتوانم بڵێم کۆنەوە وەرگیراوەو ئیتر بێ ئەوەی کە خۆم دەستکری یەکم کردبێ. ئەم دەستنووسە کۆمەڵێکە لەژێر ژمارەی (2546)دا لە موزەی قونیە، واتە لەسەر گۆری (مەولانا جلال الدینی بەلخی ناسراو بەمەلای رۆم)، کە ساڵی (838)ی لەسەرەو بەیتەکان لێرەدا سەرو بۆرو ژێری لەسەرەو منیش لەبەر ئەوەی کە لە چاپێکیتردا گۆرانی تێدا روونەدا، بە جۆرێ نووسیومە کە بیکەن بە کەلیشە، توانیومە ئەمە بە جۆرێ نەقڵ بکەم کە بە تەواوی وەکو دەستنووسە کۆنەکە نووسیومەتەوە.

کۆتایی وتاری مینەوی

ئێمە لێرەدا تەنها یەك دوو بەیتی لە دوو بەیتی یەکانی مینەوی بۆ نموونە پیشان ئەدەین، کە نەقڵی کردووە:

من ئان پیرەم کە خوا نەندەم قەلەندەر
نە خانەم بی نەمانەم بی نەلەنگەر
رو هەمە رو وەرانەم گیردی گیتی
شەو دەر ئایەی و ئەو سەنگی نەهەم سەر (26)

★ ★ ★

ئەمیش هینی ئەوە:

چ خوش بی میهرەبوونی ئەز دوو سەربی
کە یەك سەر میهرەبوونی دەردی سەربی
ئەگەر مەجنوون دلی شووریدەیی داشت
دلی لەیلی ئەز ئوو شووریدە تەربی (27)
وشوم واشوم ئەزئین عالەم بدەر شەم
وشوم ئەزچین و ماچین دیر تر شەم
وشوم ئەز حاجیانی حەج بپرسەم
کە ئەی دیری بەسە یا دیرتەر شەم (28)

تاریخ ادبیات برون ج1، ترجمة صالح ص 131و 132.

دلی دیرەم خەریداری مەحەبەت
کە زو گەر مەست بازاری مەحەبەت
لیباسی بافتەم بەر قامەتی دل
ز پوودی میحنەت و تاری مەحەبەت (29)

تاریخ ادبیات دکتر شفق چاپخانەی پیردر ص 109 - 110.

★ ★ ★

لە بارەی شێوە زمانی دوو بەیتی یەکانی بابا تاهیرەوە دوکتۆر ئیبراهامیان مامۆستای کۆنی زمانی پەهلەڤی لە کۆلیجی ئادابی دانشگای تاران، باسێکی بە زمانی فەرەنسی لە پاریس چاپ کردووەو دوکتۆر پەروێز ناتل خانلەری چەند وتارێکی لەم بارەیەوە لە گۆڤاری پەیام دا بڵاوکردۆتەوە.

★ ★ ★

بەرهەمەکانی تری بابا تاهیر:

1 - لێکدانەوە عەرەبی یەکەی (عین القضاة همدانی ابو المعالی عبدالله بن محمد میانجی) کە لە ساڵی (525) کۆچیدا مردووەو یەکێکە لە سۆفی یە گەورەکانی سەدەی شەشەم و هەروەها دانەری (زبدة الحقائق)ە.

مزدیسنا. دکتر معین ص 509

2 - لێکدانەوەیەکی تری عەرەبی کۆن، کە خاوەنەکەی نەناسراوە.

3 - دوو لێکدانەوە یەکی بە عەرەبی و ئەوی تریان بە فارسی یە، نووسینی حاجی مەلا سوڵتان عەلی گنابادی، کە لێکدانەوە فارسی یەکەی لە ساڵی 1326 شەمسی دا

چاپ کراوە.

خوالێخۆش بوو، ڕەشید یاسمی لە پێشەکی چاپی سێیەمی دیوانی بابا تاهیردا دەڵێ: لە نامەخانەی میللی پاریس دا یەك دەستنووسی عەرەبی هەیە لەژێر ناونیشانی (الفتوحات الربانی في اشارات الهمدانی)،[30] کە جامی بێگ عەزیزی لە ساڵی 889 کۆچی‌دا بەتکای «ابو البقا احمد» لێکی داوەتەوە، ئەو باسەی کە خوالێخۆش بوو، حاجی مەلا سوڵتان علی گنابادی بە فارسی لێکیداوەتەوەو چاپکراوەو دانەیەکی لای‌دانەرەو لەگەڵ وتارێك دا کە لە کۆتایی ئەم کۆمەڵەدا چاپ کراوە، هەندێ جیاوازی هەیە.

دیوان بابا طاهر، چاپ سوم، ص 19

★ ★ ★

لیرەدا هەڵبژاردەیە لە (کلمات قصار)ی بابا طاهر پیشان دەدەین.

(1) العلم دلیل المعرفة تدل علیها فاذا جاء المعرفة سقط روية العلم وبقى حركات العلم بالمعرفة.

(2) روية العلم عجز المريدن.

(3) العلم دليل والحكمة توسل.

(4) العلم حبس الظاهر، والمشاهدة حبس الباطن.

(5) العلم موكل بالكلام والوجد موكل الخرس.

لە بارەی کەراماتی بابا تاهیرەوە، هەریەکێ لە ئێران ناسەکانی وەکو:

ژۆکوفسکی، کلیمن هاوئەر، ئیدوەردبراون، هێرن ئاڵن و لچنسکی، بەشێ لە بەسەرهاتی تاهیریان وەرگێراوەتە سەر زمانی: ئەڵمانی، فەرەنسی، ئینگلزی. هەروەها ئازادهەمەدانی ئەو بەسەرهاتانەی کە لە شاری هەمەدان دا، لە بارەی بابا تاهیرەوە دەیگێڕنەوە، کۆی‌کردۆتەوەو لە پێشەکی چاپی دووەمی دیوانی بابا تاهیردا بڵاوی کردۆتەوە.

وەرگێڕانەکانی بابا تاهیر بە زمانە بێگانەکان:

1 - (کلێمنی هاوەر (Clemet Hwart) ی فەرەنسی کۆمەڵێ لە دوو بەیتی‌یەکانی بابا تاهیری لە ساڵی (1785ز)دا، لە گۆڤاری ئاسیایی ژورنال ئاسیاتیك (Jurnal Asiatique) چاپ کردووە. کە دەکاتە پەنجاونۆ (59) دوویەیتی لەگەڵ وەرگێڕانە فەرەنسی‌یەکەی‌دا.

تاریخ ادبیات برون. ج1، ترجمة علی پاشا صالح ص 131

و مقاله مینوی، مجلة دانشکدة ادبیات - تهران، سال 4، شماره (2).

2 - ئیدوەرد هێرن ئاڵن، ڕۆژهەڵات ناسی ئینگلیزی ئەژاد، وەرگێڕانی دیوانەکەی بە زمانی فارسی‌و ئینگلیزی چاپ کردووە.

3 - وەرگێڕانی دیوانی بابا تاهیر بە هۆنراوە بۆ سەر زمانی ئینگلیزی لەلایەن خاتو (ئەلیزابت کورتیس برنتس)ەوە.

پێشەکی: دیوان بابا طاهر، چاپ موم، ص 71، شدالازار ص 515و 65.

سبك شناسی ج1، ص 22و71، شدالازار ص 515

وەرگیراوە لە (لغت نامة دهخدا، باب «ب»).

★ ★ ★

پەراوێزەکان

1 - مو: من.

ئان: ئەو.

ریند: ڕەند، ئادەمیزادی بێباك، ئەو کەسەی کە گوێ ناداتە بەندوباوی ئەم جیهانە.

نام: ناو.

قەلەندەر: دەروێش، ئەو کەسەی کە ئەم جیهانەی خستۆتە پشت گوێ.

خون ومون: هەر دووکی بەسەریەکەوە بە واتای ماڵ، وەیا ژن و ماڵ و منداڵ دێت.

دیرەم: هەمە.

ئایە: دێت.

بگەردەم: دەگەڕێم.
گیردی: بەدەوری.
گیتی: جیهان.
وانەهەم: دادەنیم.

واتە: من ئەو ڕەندە بێباکە دەروێشەم کە وازم لەم جیهانە هێناوەو، نەماڵ و ژن و منالم هەیە نە لەشکرم هەیە «لە هەندێ چاپ دا لەباتی لەشکەر، لەنگەر هاتووە، بە واتای ئارام گرتن، کاتێ کە ڕۆژ دەبێتەوە، بەدەوری ئەم جیهانەدا دەگەڕێم و کاتێکیش کە شەو دادێت سەر دەخەمە سەر خستێ.

(2) نەوا: دەنگ، ئاواز.
ئەندوتە: کۆبووەوە.
ذوونو: دەزانێ.
عیار: ئەندازەیەکە بۆ کێشانی ڕادەی پاکی و بێگەری زێرو زیو.
قەلب: قەڵب، مەبەست زێرو زیوی ناپاکە:
بوتە: بۆتە، ئەو ئامرازەیە کە زێرو زیوی تیا دەتوێننەوە.
بوورە: وەرە.
سوتە دلبون: دڵ سووتاوان.
گیردی هەم ئاییم: بەیەکەوە کۆ ببینەوە.

واتە دەنگی نالە ئەو غەمە دەیناسێ کە پەنگی خواردۆتەوەو ئەندازەی ناپاکی و پاکی (زێروزیو) بۆتە دەری دەخات. وەرن ئەی دڵ سووتاوەکان، با بەیەکەوە کۆببینەوە، چونکە دڵ سووتاو قەدری دڵ سووتاو دەزانێ.

(3) سووز: سۆز.
مژە: برژانگ.
بەرهەم زەنەم: بیخەمە سەریەك.
سەیلاب: لافاو.
چووب: دار.
بی: بوو.
سووژە: دەسووتێ.
خوونابە: خوێناوە.

واتە: دڵم بەهۆی سۆزی دڵداری‌یەوە گێژو وێژە، کاتێ کە برژانگەکانم دەخەمە سەریەك، لافاوی فرمێسك دەرژێ بەسەر رووم دا، دڵی دڵدار وەکو داری تەڕ وایە، سەرێکی دەسووتێ و سەرەکەی‌تری خوێناوی لێ‌دەرژێ.

(4) بیابوون: بیابان، دەشت ودەر.
سریشك: فرمێسك.
بارونەم: دەبارێنم.
تەو: تا، گەرم بوونی پلەی گەرمی لەش لە ئەندازەی خۆی زیاتر.
جایەم: جێگلیەکەم.
میکەرە: دەکات.
هەمی‌ذوونەم: دەزانم.
نالوونەم: لە نالەدام.

واتە: من شەوو ڕۆژ لە بیابان و دەرو دەشتم و سەری‌خۆم هەڵگرتووەو، شەوو ڕۆژ فرمێسك لە چاوەکانم دەبارێ، نە تام هەیەو نە شوێنێکم ئازاری هەیە، ئەوە دەزانم کە شەوو ڕۆژ دەناڵێنم.

(5) عونسووری: عنصری: شاعیری گەورەی سەرەتای تای سەدەی پێنجەمی کۆچی. لە دەستگای غەزنەوی‌یەکان دا کاری کردووە، تا دەوروبەری (432 کۆچی = 1040ز) ژیاوە.

گنج سخن، جلد اول، دکتر صفا ص 114

فیردەوسی = فردوسی: ابو القاسم منصور بن حسن، فیردەوسی طوسی، شاعیری گەورەی ئێران و خاوەنی شاهنامە. لە نێوان ساڵانی (940ز - 1020ز)دا ژیاوە.

(6) عین القضاة همدانی: ضیاءالدین عین القضاة همدانی: یەکێکە لە خواپەرست و صوفی‌یە بەناوبانگەکانی سەرەتای شەشەمی کۆچی‌و لە زاناکانی فیقهی شافیعی مەذهەب بووە. لە بەشی زۆری کەشکۆڵە موعتەبەرەکانی وەکو: تتمتە الصوان الحکمة وطبقات الشافعیة الکبری‌و. «عبدا» بووەو ناوی باوکی محەممەد. کونیەی (ابو المعالی)و هەندێ بە (ابو الفضل)ناویان بردووە. بەشی زۆری ئەوانەی کە ژیان و بەسەرهاتی کەسانیان نووسیوە، ناویان بە (عین القضاة)بردووە، وە بەشێکی کەمیش بە (ضیاء الدین) ناویان بردووە. عین القضاة لە ساڵی (492 کۆچی = 1098ز)دا، لە هەمەدان لەدایك بووەو لە شەوی چوارشەممەی حەوتی 7 جومادی الآخرة، ساڵی (525 کۆچی = 1131ز)، لە هەمەدان دا کۆچی دوایی کردووە.

(شرح احوال و آثار دوبیتی‌های بابا طاهر عریان ـ بە

کوشش دکتر جواد مقصود ص 187 ـ 188). هەروەها لە (ل 224) هەمـان سەرچـاوەدا دەڵێ: عیـن القـضـاة لە ساڵی (1131ز)دا بە فەرمانی سوڵتان مەحموود کوژرا.

(7) خواجـە نصیـرطـوسی: لەو زانـا گەورانـەی کە ناو دەبرا بە (علامة) لە شاری (طوس)، ساڵی (1201ز) لەدایك بووەو، لە ساڵی (1274ز) لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە.

(تراث العرب العلمی ـ تالیف قدری حافظ، ص 407).

(8) عومـەری خەیـام: فەیلەسـووف و ریـاضیو ئەستێرەناس و دوکتـۆرو شاعیـرو نووسـەری بەنـاوبـانـگ. لە (نیشـاپـور) لەدایك بووەو، لە ساڵی (1123ز) لەوێ مردووە.

گنج سخن، جلداول، د. صفا، ص 227.

(9) چەرس: مادەیـەکی گێـژکـەرو زەهـراوییـە، لە گیـای (شاهدانە) دەگیرێو لەگەڵ تووتن دا تێکەڵاو دەکرێو بە هۆی سەبیل و نێرگەلەوە دەکێشرێ.

(10) گۆڕستـانـە کۆنـەکـەی بابـا تاهیـر لە بورجێکی هەشت گۆشەیی پێك هاتبوو، کە لە سەدەی شەشەمی کۆچیدا لەسەر گۆڕەکـەی دروست کرابـوو، پروفیسـۆر مینـۆرسکی لە بارەی ئارانگای ناوبراوەوە دەڵێ: بینای گۆڕستانی بابا تاهیر زۆر سادەو بێ ئارایشتەو ناتوانین کەڵکی مێژوویی لێوە وەرگرین و لە کتێبی (نزهە القلوب، مستوفی)دا کورتەیەك لەم بارەیەوە نووسراوە:

بەڵام ئەو بینـاتـازەیـەی کە لەسـەر مەرقـەدی پاکی بابـا تاهیر دروست کراوە، لە ساڵی (1967ز) دەستی پێکراوەو لە ساڵی (1970) تەوابووە، لەسەر ئەو گردەیە کە دەڕوانی بەسەر بەشی زۆری شاری هەمەدان دا، لەو شوێنە کۆنەی کە ئارامگای بابا تاهیری تێدایە. بیناکە (8965) میتر چوارگۆشەییەو بورجەکەی هەشت گۆشـەییـە، لەسەر تەرزی میعماری سەدەی حەوتەم و هەشتـەم دروست کراوەو جۆرە تێکـەڵاویـەکی تایبـەتیشی هەیـە لەسەر شێوەی نوێ. بورجی ئارامگاکە لەسەر بنکێکی هەشت گۆشـەیی دامـەزراوەو بەرزاییەکەی لەسەر گردەکەوە (20/35) میترەو لە ڕێکی شەقامیشەوە (25/35) میتر بەرزە بەکورتی لە (شرح احوال بابا طاهر ـ د. جواد مقصود 61، 62، 69، 72، 73) وەرگیراوە.

(11) ئەم قسـەیـە لە سەردەمی زۆربـەی خەڵکـە خەمـەدانـەو دەم بەدەم گێـراویـانـەتـەوە، بە قسـەی بابـا دادەنرێو لە هەندێ شوێنیتـریش دا دراوەتـەپـاڵ کەسانیتر، کە لێرەدا جێگای باس نییەو مەبەستیش لە «امسیت کردیاً واصبحت عربیاً» ئەوەیە کە کوردبـووەو لە زمـانی کوردی زیـاتـری نەزانیوەو دوای ئەوە فێری عەرەبی بووەو بێگومان لەو سەردەمەدا بە زۆری خوێندنی هەموو زانستـەکـان بە زمـانی عەرەبی بووە لەنـاو هەمـوو میللەتـە موسوڵمانەکان دا. هەرچەندە قسەی ناوبراو لایەنێکی ئەفسانەیی گرتووەو ئادەمیزاد بە خۆخستنە ناو ئاوی ساردەوە نابێ بە زاناو بەو هۆیـەوە فێـری عەرەبی نابێ، بەڵام دەتـوانین بڵێین ئەم قسـەیـە سەری گلۆڵـەیـەکمـان دەدا بەدەستـەوەو لە خۆیـەوە نەوتـراوەو نەدراوەتەپاڵ بابا، ئەو وشەی (کورد)ەیش بەبێ هۆ نەهاتووەو لە شاری هەمەدانیش دا هەروا نەبووە بە قسەی سەر زمانی خەڵکی بێ گـومـان ئەمـە پێـویستی بە لێکـۆڵینـەوەی زانستی هەیـەو لەو بارەیشەوە گەلێ قسەو بیرو ڕای جیاجیا دەربراوە، بەڵام ئەگەر بە بەڵگەی بەهێزەوە ئەوەمان بۆ ساغ بێتەوە، کە ئەمە قسەی بابا بووە، ئەوە ئەوە بابا بەدەمی خۆی پێمان ڕادەگەیەنێ کە کورد بووە. هەرچـەنـدە تا ئیستـا زۆربـەی زۆری ئەو زانایانەی کە لە بارەی باباوە لێکۆڵینەوەیان هەیە، دانیان بەوەدا ناوە کە بابا (لوڕ) بووە. بەڵام بەدرێـژایی ئەو هەمـوو ماوەیـە گەلێ وشـەی فارسی چوتە چوارینەکانییەوەو ئەوەی کە ئەو وتوویەتی گەلێ جیاوازی هەیـە لەگـەڵ ئەو چوارینـانـەی کە ئەمڕۆ لەژێر ناوی دیوانی بابا تاهیردا چاپ کراوەو لەو بارەیەوە لە شوێنی خۆیدا قسەکراوە.

(12) فەهلەویات: دوو بەیتیشی پێ دەڵێن کە لە دوو بەیت یا چوار نیوە بەیت پێك هاتووە، وەکو چوارینە نیوە بەیتی یەکەم و دووەم و چوارەمی سەروادارەو بەڵام کێشـەکـەی جیـاوازە لەگـەڵ کێشی چوارینـەی ئاسـاییداو لەسـەر وەزنی (لاحـول ولا قوة الا باللە)نییە. دوو بەیتییەکانی بابا تاهیر لەسەر (بەحری هەزەجی موسەددەسی مەحذووفە)ە.

(13) ڕەشیـد یاسمی کرمـاشـانی، ناوی (غـلام رضـا محمـد ولیخـان گورانی)یـە، (1896ز ـ 1951ز)، شارەزاییـەکی باشی هەبـووە لە زمـان و ئەدەبی فارسیو فەرنسیو ئینگلیـزیو عەرەبی پەهلەفی. لە سڵی 1933 بووە بە مامۆستای مێژوو لە زانستگای تاران دا، گەلێ بەرهەم و وەرگێڕانی هەیەو دیوانەکەی لە ساڵی 1336 کۆچی خورشیدی لە تاران دا چاپ کراوە.

گنج سخن ـ جلد سوم، تالیف د. صفا ص 309.

هەروەها کتێبی (کردو پیوستگی نژادیو تاریخ او) یەکێکە لە بەرهەمەکانی، کە لە بارەی «کوردو پەیوەندیی نەژادیی و مێژووی ئەو»ەوەیە.

(14) بیروباوەر لە بارەی پەیدابوونی گەورەیەك، لە سەرەتای هەر هەزار ساڵی لە ئاینی زەردەشتیدا هەیە، وەکو باس کرا، بەڵام تا ئیستا هیچ زانایەکی شارەزا لەم بارەیەوە نەیتوانیوە کۆتایی هەریەکێ لەو هەزار ساڵە دیاری بکات چونکە بەڵگەیەکی زانستیمان بەدەستەوە نییە دەربارەی دیاری کردنی ساڵی دەست پێکردن، تا بتوانین کۆتایی ئەو هەزارانە دیاری بکەین.

(15) ناصر خسرو (1003 ـ 1088ز) شاعیری بەناوبانگ و خەڵکی «قبادیان بلخ»ە، یەکێ بووە لە رابەرەکانی مەزهەبی ئیسماعیلی، بەرهەمی هۆنراوەی ئەمانەن: دیوانەکەی، سعادتنامە، روشنایی نامە، ئەوەیشی کە بە پەخشان دایناون ئەمانەن: زاد المسافرین، جامع الحکمتین، وجەدین، سفرنامە.

گنج سخن، جلداول، د. صفا. ص 179.

(16) خاقانی شیروانی: ناوی (افضل الدین بدیل بن علی)یە ئەم شاعیرە گەورەیە لە ساڵی (1198ز) لە تەبریز کۆچی دوایی کردووە.

(17) واتە: هەر هەزار ساڵ یەکێکی وەفادارو خوێی یەك دێتە جیهانەوە، لەمەوپێش هات و هێشتا ئێمە لەدایك نەبووبووین. دوای ئەوە دێت و ئێمە نوقمی غەمین واتە نەماوین.

(18) ئاشکرایە کە چوارینەکانی بابا تاهیر ئەوەندە سادەو رەوان و ئاسانە ئەگەر یەکێ شارەزاییەکی هەبێ لە شێوەی لوریدا بە ئاسانی لە زۆربەی زۆری تێدەگات، خۆ ئەگەر کوردێکی ئەدەب دۆست دیوانی بابا بخوێنێتەوەو شێوەی لوریش نەزانێ دەتوانم بڵێم یارمەتی فەرهەنگۆکی ئەو وشانەی کە تایبەتین بە چوارینەکانی بابا دەتوانێ بە باشی لە بەشی یەکجار زۆری تێبگات، بابا یەك ئەمە شێوەی چوارینەکانی بێت ئیتر چۆن ساڵی لەدایك بوونی خۆی بەم شێوە پڕ پێچ و پەنایە پیشان دەدات، وەکو لێرەدا دەبینین کە میرزا مەهدیخان بە شێوەیەکی زۆر سەیر ساڵی لەدایك بوونی بابا تاهیری بە حسابی ئەبجەدی لەو چوارینەدا دەرهێناوە، ئەویش دوای گەلێ دەستکاریو یاریپێکردن و گۆڕین و هێنان و بردنی بێجێ کە گەلێ دوورە لە راستییەوە، وەکو هێنانی وشەی (طاهر) کە لە چوارینەکەدا نییە، کردنی وشەی (بحر) بە (دریا)و کردنی وشەی (الف) بە هزار، کردنی وشەی (هزار) کە لە چوارینەکەدا نییە بە (هازا، الف را). وە (الف قد)، (طاهر)، (دریا) هەریەکێ لەمانە دەکاتە (215)و (الف) دەکاتە (111)و هەردووکیانی کۆکردۆتەوە کە دەکاتە (326)، دوای ئەوە (هازا) کە دەکاتە (14)و (الف را) کە دەکاتە (312) کۆیکردوونەتەوە کە ئەمیش دەکاتە (326) ئنجا دەڵێ ئەم هەر دوو (326)ە رێك دەکەون لەگەڵ یەکتریداو بەم جۆرە (326)ی کردووە بە ساڵی لەدایك بوونی بابا.

(19) مەسنەوی رۆمی: (جلال الدین الرومی) لە ساڵی (657) کۆچیدا دەستیکرد بە دانانی (مەسنەوی = مثنوی) بە هونراوەو لە نێوان ساڵانی (657 ـ 660) کۆچیدا، بەشی یەکەمی تەواوکرد، لەپاش دوو ساڵ دووبارە لە ساڵی (662)دا دەستیپێکردەوەو بەردەوام وام بوو لەسەری تا بەشی شەشەمی تەواوکرد، بەو شێوەی کە ئیستا هەیە. مەسنەوی گەلێ جار چاپ کراوەو گەلێ لێکدانەوەی رۆژهەڵاتیو رۆژئاوایی هەیە، ژمارەی بەیتەکانی مەسنەوی لە چاپی نیکلسۆن دا گەیشتۆتە (25/632) بەیت.

ژمارەی بەیتەکانی مەسنەوی بە زۆرتریا کەمتر لەو ژمارەیە دراوەتە قەڵەم. وەکو کتێبی (تذکرة الشعراء ـ دوالتشاه) باسی دەکات کە گوایا گەیشتۆتە (48/000) بەیت. شاعیر کاتێ دەستیکردووە بە دانانی مەسنەوی تەمەنی لە پەنجا (50) ساڵ تێپەری کردبوو.

(جلال الدین الرومی ـ الدکتور محمد عبدالسلام کفافی الطبعة الأولی 1971، دار النهضة، بیروت ص 50 ـ ص 51).

(20)حسام الدین: بەحسام الدین چلبی ناسراو، داوای لە مامۆستاکەی (جلال الدین) کردووە کە بەرهەمێك بە هۆنراو دابنێ وەکو (حدیقة الحقیقة)ی سنائی یا (منطق الطیر) عەطار، تاوەکو سەرچاوەیەك بێ بۆ پەیرەوەکانی.

(هەمان سەرچاوە، ل 49 ـ ل50).

(جلال الدین) لە هۆنراوەکانیدا هەندێ جار ناوی (صلاح الدین زرکوب)ی هێناوە، یا لە کۆتاییدا ناوی (حسام الدین

چلبی) هێنــاوه، بەڵام له بەشی زۆری دیـوانـەکـەیدا کۆتـایی هۆنـراوەکـانی هاتـووه به ناوی (شمس تبـریـزی)یـەوەو هەنـدێ جاریش کۆتاییان هاتووه به وشەی (خاموش) ئەمەیان لەوه دەچێ که مەبەستی خۆی‌بێ.

(هەمان سەرچاوه، ل 41).

(21) مەولەوی = جلال الدین الرومی. ڕۆژ 6 «ربیع الأول ساڵی 604 کۆچی (سیپتامبەری 1207ز) له شاری (بەلخ)دا هاتـۆتـه جیهـانـەوه، هەنـدێ جاریش به (جـلال الـدین محمد البلخی) ناودەبرێ، بەڵام زیاتر به (ڕۆمی) ناسراوه، که دراوەته پاڵ (ئـەرز ڕۆم) ئەو شوێنــەی که زۆربــەی ژیــانی تێـدا بردۆتـەسـەر. ڕۆژی 5 جمـادی الثـانیة، ساڵی 672 کۆچی له تەمەنی (68) ساڵی‌دا ئەم جیهانەی بەجێ‌هێشت.

(هەمان سەرچاوه، ل 21، 22، 34)

شاعیــری ناوبــراو کاری کردۆتــەســەر گەلێ له شاعیــره کۆنـەکـانمـان، بەتـایبـەتی شاعیره صوفی‌یەکانمان. زۆر جار له بەرهــەمنـەکـانیـان دا ناوی خۆی یا (مـەسنـەوی = مثنـوی)یـه بەناوبانگەکەیان هێناوه.

(22) نفـحــات الانس جامــی: یەکـێـکــه له بەرهــەمــه بەنــاوبـانگـەکـانی جامی که ساڵی 883 کۆچی (= 478ز) به پەخشـان نووسیـویّتی له بارەی شێخـه صوفی‌یـەکـانەوه. جامی ناوی (نــورالـدین عبـدالـرحمن بن احمـد جامی)یـه له ساڵی (1414ز) له خرجـردجـام (خـراسـان) لەدایـك بووەو له ساڵی (1492ز)دا کۆچی دوایی کردووەو بەنــاوبــانگتــرین شاعیـری کۆتایی دەورەی تەیموورییەکان بووه.

(گنج سخن، جلد دوم، دکتر صفا، ص 288)

(23)بـابـا افضـل کاشـانی: ئەگـەر مەبەست (افضل کاشی = افضـل کاشـانی) بێت، ئەوا هاوچـەرخی شێخی سەعـدی بووه وەکو له کتێبی (از سعدی تاجامی ـ براون، ص 198)دا هاتووه.

سەعدی له ساڵانی 585 کۆچی ـ 606 کۆچی، یا سەرەتای سەدەی حەوتــەمی کۆچی لەدایـك بووەو لەنێـوان ساڵانی 691 کۆچی ـ 694 کۆچی، مردووه.

(ادبیات دکتر شفق، ص 263).

(24) نزهة القلوب: ئەم کتێبه له بارەی جوغرافیایەو دانەرەکەی (حمدالله مستوفی)یه، له ساڵی 740 کۆچی‌دا دایناوەو له ساڵی 750 کۆچی‌دا مردووه.

(هەمان سەرچاوه، ل 354).

(25) ئەزان: ڕووزی: لەو ڕۆژه.

مارا: ئێمه له حاڵەتی مەفعوولی‌دا.

ئافەریدی: دروستت کردووه.

چیزی: شتێ.

نەدیدی: نەت بینیوه.

خوداوەندا: ئەی خوایه.

به حەقی هەشت و چارت: لەبـەر خاتـری هەشت وچـوارت لێـرەدا (هـەشت و چوار) که دەکـاتـه وانگـزه مەبـەست دوانگـزه ئیمامه. واته مەزهەبی شیعەی اثناعشری.

(ئەو موسوڵمانەی که باوەڕیان به دوانگزه ئیمامه پێیان دەوترێ شیعەی دوانگزه ئیمامی. ناوی دوانگزه ئیمامەکان.

ئەمانەن: (المرتضی، الجتبی، الشهید، السجاد، الباقر، الصـادق، الکـاظم، الـرضی، التقی، النقی، الـزکی، حجـة القائم المنتظر)].

(الملل والنجل، تالیف الشهر ستانی، المجلد الأول تحقیق محمد سید کیلانی ـ دار المعرفة ـ بیروت ص 173).

ز: له.

مو: من.

بگوزەر: تێپەره، لێرەدا واته چاوپۆشه، ببووره.

شوتر: وشتر، حوشتر.

دیدی نەدیدی: بینیوته نەت بینیوه.

شوتــر دیــدی نەدیـدی: ئەمـه پەنـدێکی پێشینـانـەو که دەڵێ: حوشتـرت بینیـوه نەت بینیـوه، . مەبـەست ئەوەیـه: ئەوەی دیوته وابزانه نەت بینیوەو چاوی لێ‌پۆشه.

واتــه: لەو ڕۆژەوەکــه ئێمـەت دروست کردووه، بێجگـه له گوناهەو نافەرمانی شتێکی‌ترت له ئێمه نەدیوه. ئەی خوایه لەبەر خاتری دوانگزه ئیمامت لێمان ببوورەو چاو له گوناهەمان بپۆشه.

(26) سەرنج: له ژماره (1)ی ئەم پەراوێزەدا، ئەم چوارینەیه به جۆرێکی‌تر هاتووەو هەندێ جیاوازی له نێوان هەردووکیان دا هەیه.

خانه: ماڵ.

مانه = مان: ماڵ، کەلوپەلی ناوماڵ.

رو: رۆژ.

هەمە: هەموو.

وەرانم: دەگەرێم.

شەو دەر ئایە: شەو دادێت، شەو دەبێتەوە.

سەنگ: بەرد.

نەهەم: دایدەنێم.

واتە: من ئە پیرەم کە قەلەندەرم پێدەڵێن، نەماڵ و حاڵم هەیە نە ئارام گرتنم هەیە، هەموو رۆژێ بە دەوری ئەم جیهانەدا دەسوورێمەوەو کاتێ کە شەو دادێت سەر دەخەمەسەر بەردێ.

(27) میهرەبوونی = میهرەبانی = میرەبانی: دڵ نەرمی و خۆشەویستی.

بی: بوو.

شووریدە: شێواو، پەرێشان.

داشت: هەبوو، هەیبوو.

ئەز ئوو: لەئەو، لەو.

واتە: چەند خۆشە کە خۆەویستی لە هەر دوو سەرەوەبێ، ئەگەر خۆشەویستی لەیەك سەرەوەبێ دەردی سەری‌یە، ئەگەر مەجنوون دڵێکی پەرێشانی هەبوو، دڵی لەیلێ لەهی ئەو پەرێشانتر بووز.

(28) وشوم: ببم، برۆم.

واشوم = ببم، بکرێمەوە، لێلاەدا واتە وابکەم.

بدەرشەم: دەرچم، برۆمە دەرەوە.

ماچین: مەبەست وڵاتی (چینی گەورە)یە، لە کۆن دا تەنها بە شارەکانی دەورویشتی (کاشغەر)و (خوتەن)یان دەوت چین.

کاشغەر: ناوی شارێکە لە تورکستان.

خوتەن: ناوی کۆنی بەشێکە لە تورکستانی چین.

دیرتەر شەم: دوورتر برۆم.

ئەی: ئەم.

واتە: برۆم کارێکی وابکەم کە لەم جیهانە برۆمەدەرەوە، برۆم لە وڵاتی چین و ماچین دورتر بکەومەوە، برۆم لە حاجی‌یەکانی حەج (بپرسم، کە ئەم دووری‌یە بەسە یا دوورتر برۆم.

(29) دیرەم: هەمە.

خەریدار: کڕیار.

کەزو: کە لە ئەو.

بافتەدام: چنیومە.

پوود: ئەو دەزووەی کە لەسەر باری پانایی بۆ چنینی هەر جۆرە پارچەو چنراوێك بەکاردەهێنرێ. واتە پۆ.

تار: ئەو دەزووەی کە لەسەر باری درێژایی بۆ چنین بەکاردەهێنرێ. واتە تان.

هەموو چنراوێك لە تارو پوود. یا، تان و پۆ پێك هاتووە.

واتە: دڵێکم هەیە کریاری خۆشەویستی‌یە، بە هۆی ئەوەوەیە کە بازاڕی خۆشەویستی گەرمە، جل و بەگێکم چنیوەو دروست کردووە بۆ دڵ، کە ڕایەڵی پۆیەکەی غەم و خەفەتەو تانەکەیشی خۆشەویستی‌یە.

(30) دەستنووسی عەرەبی کە لەژێر ژمارەی (1903) لە کتێبخانەی میللی پاریس دایە، نامەیەکە پێك لە هەشت بەش هاتووە وەکو (کلمات قصار)ە لەگەڵ لێکدانەوەیەك دا، لەژێر ناونیشانی (الفتوحات الربانی في اشارات الهمدانی). لەوە دەچێ کە دەستنووسی ناوبراو (جانی بیك عزیزی) نووسەری هەمان لێکدانەوە نووسیبێتی. لێکدەرەوەی ناوبراو لە شەووالی 889 کۆچی‌دا دەستی کردووە بە کتێبەکەو لە شەعبانی 890 کۆچی (= 1485) زاینی‌دا تەواوی کردووە.

(شرح احوال بابا طاهر ـ د. جوان مقصود، ص 240 ـ 241)

بەڵام لەلاپەرە (233)ی هەمان سەرچاوەدا. کۆمەڵە دەستنووسی عەرەبی ژمارە (1903)ی کتێبخانەی میللی پاریس، لە چوار کتێب پێك هاتووە. دووەمیان کتێبی: (الفتوحات الربانیة في مزج الاشارات الهمدانیة ـ تالیف محمد بن ابراهیم، خطیب وزیری، برگ 74 ـ م تا روی برگ 100 ـ م) ئەمە لێکدانەوەیەکی عیرفانی‌یە لەسەر (کلمات قصار بابا طاهر همدانی) کە بەپێی تکای (شیخ ابو البقاء احمدی) لە شەووالی (889) کۆچی‌دا دەستی پێ‌کردووەو لە چوارەمی شەعبانی (890)ی کۆچی‌دا تەواو بووە.

دیسان لە لاپەرە (58) هەمان سەرچاوە، لەژێر ناونیشانی بەرهەمەکانی بابا تاهیردا دەڵێ: کومەڵە (کلمات قصار)ی بابا بە شێوەیەکی ئاسان و ڕەوان، بە زمانی عەرەبی دانراوە، مەبەست لە هەر یەکێ لەم وتە کورتانە قۆناغێکە لە قۆناغەکانی خواپەرستی، وەیا پلەیەك لە پلەکانی صوفیگەری. ژمارەی ئەم

(كلمات قصار)ە کە بە هەڵە دراوەتەپاڵ (عين القضاة)و تا ئێستا لێکدەرەوەکەی نەناسراوە لە (421) وتە پێك هاتووە وە لە کتێبی (الفتوحات الربانية في مزج الاشارات الهمدانية) (322) وتە لە (كلمات قصار بە شێوەیەکی تێکەڵ ایان دراوەتەوە.

ئەنجامی ئەم کارە

ئەوەی کە لەم کارە هاتوتە ئەنجام لە بارەی سەردەم و ژیان و پلەو پایەو زمان و چوارینەکانی بابا تاهیرو بایەخ پێدان لە لایەن هەندێ لە رۆژئاوا ناسەکانەوە، لێرەدا پیشانی دەدەم.

سەردەمی:

تا ئێستا بەڵگەیەکی بە هێزمان بەدەستەوە نی‌یە تا بزانین بابا تاهیر، چ ساڵێ لەدایك بووەو کەی مردووە.

لە سەرەتـای پێشـەکی‌یـەکەدا دەڵێ: شاعیر نزیکەی هەشتەد (800) ساڵــە، جوانـی‌و تەڕو پاراوەیـی هۆنـراوەکـانـی خۆی پاراستووە، واتە لەو کاتەوە کە بابا ئەو هۆنراوانەی داناوە تا دەگاتە ئەمڕۆ نزیکەی (800) ساڵێکی ساڵێکی بەسەردا تێپەڕیوە.

(رضـا قلی خان هدایت) لە (تـذكـرة مجمـع الفصحـا)دا دەڵێ: هەنـدێ کەس ئەویـان بە هاوچـەرخی سوڵتـانـەکـانی سەلجووقی داوەتە قەڵەم ڕاست نی‌یەو بەڵکو لە ساڵی (410) کۆچی‌دا لەپێش (عـنـصـری = عونـسـوری)و (فـردوسی = فیردەوسی)دا کۆچی دوایی کردووە. ئەوەی ئاشکرایە عونسوری تا دەوربەری 432 کۆچی = 1040 ز ژیاوەو فیردەوسی لە نێوان ساڵانی ؤ 9ز ـ 1020ز، ژیـاوە. هەروەهـا (رضا قلی خان) کتێبی (ریـاض العـارفین)دا دەڵێ: بابـا تاهیر لە ساڵی (410) کۆچی‌دا مردووەوە بەم پێـیـە ناتـوانـرێ کە بابـا بە هاوچـەرخی (عين القضاة همدانی) یا (خواجه نصير طوسی) دابنرێ ئێمە دەزانین کە (عين القضاة) لە ساڵی 492 کۆچی = 1098ز لە هەمــەدان دا لەدایـك بووەو لە شەوی چوار شەممـەی حەوتی 7 جومادی الآخرە، ساڵی 525 کۆچی = 1131ز لە هەمەدان دا کوژراوە. دیسـان لەلایـەکی‌تـریـشـەوە بابـا بە خاوچەرخی (عين القضـاة) دانــراوە، بەڵام (خــواجــە نصیـر طوسی) لە شاری (طـوس) لە ساڵی 1201ز لەدایـك بووەو لە ساڵی 1274ز لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە.

ئەگــەر بابــا لە ساڵــی (410)ی کۆچــی‌دا مردبــێ ئەوا هاوچــەرخی فیـردەوسی‌یـەو لەپێش عومـەری خەییـام دا بووە کە خەیام لە ساڵی 1123ز لە (نیشابور) مردووە.

ئێدەورد براون، کتێبی (راحة الصدور وآية السرور ـ تالیف نجم الدين ابو بكر راوندی) داناوە بە سەرچاوەیەك کە دەڵێ: جێگای بڕوایەو لە بارەی باباوە نووسیوێتی‌و ئەم کتێبە لە ساڵی 599 یا 600 کۆچی‌دا نووســراوەو باسی بەیـەك گەیشتنی بابـاو (طغرل = توغرول) دەکا، لە دەورو بەری ساڵانی 447 ـ 450 کۆچی‌دا، کە یەکــەمین پاشــای سەلجــووقی بووە، ئەمـە ئەوە دەگـەیـەنێ، کە سەردەمی ناوبـانـگ پەیـداکردنی بابـا سەدەی پێنـجــەمـی کۆچی بووەو لەوە دەچێ کە لە کۆتــایـی سەدەی چوارەم دا لەدایك بووبێ. وە بە گوێرەی ئەوەی کە بابات تاهیر لە دوو بەیتی‌یەك دا دەڵێ:

(الف قدم كه در الف آمدستم = ئەلف قەددەم کە دەر ئەلف ئامە دەستەم) لەوە دەچێ لە ساڵی 1000 ز کە دەکاتە 390 یا 391 کۆچی لەدایك بووبێ‌و هەروەها توغرولی سەلجووقی لە ساڵانی 1055ز ـ 1058ز هاتووە بۆ هەمەدان و بەم پێ‌یە دەبێ ئەو کاتە بابا تەمەنی (55 ـ 58) ساڵ بووبێ.

بەڵام وەکــو (میرزا مهـدی خان کوکب) هەمـان دوو بەیتی بابـای بە شێـوەیـەکی سەیـر، بە حسـابی ئەبجەدی حەلکردووەو دەڵێ بابــا لە ساڵـی 326 کۆچـی‌دا لەدایــك بووە، وەکــو لە پەراوێزی ژمارە (18)دا پیشانم داوە، ئەمە دوورە لە ڕاستی‌یەوە.

ژیانی: ـ

لە بارەی ژیـانی بابـاوە شتێکی ئەوتـۆمـان بە دەستەوە نی‌یە، چونکـە بابـا ژیـاون خۆشی ئەم جیهـانەی ئەوەندە بەلاوە گرنگ نەبووە، ڕەندێکی بێ‌شوێن و لانە بووە، بە شان و باهووی هیچ پاشــاو گەورەیــەك دا هەڵـی نــەداوەو لەنــاو کۆڕی شاعیــرانی بەناوبانگی سەردەمی خۆی‌دا، خۆی نەبردۆتە پێشەوەو هەڵپەی بەدەست هێنـانی پلەو پایـەی بەرزی نەکـردووەو، خواپەرستێکی گۆشەگیر بووە، وەکو دەگێرنەوە، بۆ ئەم مەبەستە زۆر جار خۆی لە ئاوەدانی دوور خستــۆتـەوەو، وێـڵ و شەیـدای دەشت و دەرو شاخ و دۆڵەکانی دەوروپشتی هەمەدان بووەو، تا ئەم جیهانەی

بەجێ هێشت ژیـانی بە هەژاریو بێ سـامـانیو ڕووتـەڵـەیی ڕ بردەســەر، هەر لەبــەر ئەوە بوو، کە ناوی نرا بابـا تاهــیـری عوریـان، چونکـە نەیـویست بچووکترین دەستکەوت و بەشێکی هەبێ لەم گێتی‌یـەدا، بێگـومـان هەمیشـە مێژ ویش پەردەی داوە بەسەر گەلێ لە لایەنەکانی پیاوێکیوا مەزن و گەورەدا.

پلەو پایەی: -

بابـا صۆفی‌یـەکی گۆشـەگیـرو خواپەرستێکی گەورە بووە، بە گوێرەی ئەوەی کە لە چوارینەیەك دا دەڵێ: (خوداوەندا بە حەقی هەشـت و چارت) لەوە دەچێ کە لەســەر مەزهــەبی دوانگــزە ئیمـامی بووبێ، هەروەهـا زانـایـەکی بەنـاوبـانگ و شاعیرێکی هەست ناسك و مەزن بووە.

بەڵام پلەو پایەی بابا لە ڕادەك دا بووە کە پاشایەکی خاوەن دەستەڵاتی وەکو توغرولی سەلجوقی، کاتێ کە لە دەوروبەری ساڵانی 447 - 450 کۆچی‌دا هاتــۆتـە هەمـەدانـەوە، زیـارەتی بابای کردووەو دەستی ماچ کردووەو داوای ئەوەی لێ‌کردووە کە ڕێگای ڕاستی پیشان بداو ئامۆژگاری بکا، سەر ئەنجام بە بابای وتـووە، ئەوەی کە تۆ دەتخـرمـووی من وادەکـەم. ئەم پیاوە مەزنە دوای مردنیشی گۆڕەکە بووە بە زیارەتگاو هەزاران کەس لە زۆر لاوە بە پەرۆشەوە خۆیان گەیاندوتێو هەر لە سەدەی شەشەمی کۆچی‌یـەوە بورجێکی هەشت گۆشـەیی لەســەر ئارامگـاکـەی دروســت کراوەو هەروەهــا لە ماوەی ساڵانــی (1967 - 1970)یش دا بینـایــەکی گەورە لەســەر گۆڕی پاکی دروست کراوەو لەو کاتەوە کە ئەمٔ جیهانەی بەجێ هێشتووە تا ئیستا کۆمەڵ کومەڵ خەڵك دێن بۆ زیارەتی.

ئەو دەنــگە و باســەی کە لە بارەی بابــاوە وا لەســەز دەمی خەڵکی هەمەدان و ناوچەکەیو دەماودەم بە ئێمە گەیشتووە، وەکو مەسـەلـەی خوشکـەزا ئەستێـرەنـاسەکەیو چوونی بۆ لای بابا بۆ ئەوەی کە شوێنی یەکێ لە ئەستێرەکانی بۆ بدۆزێتەوە پێش ئەوەی کە ئەو قسە بکات و مەبەستەکەی بە بابا بڵێ، بابا هەستی بەمە کردووەو پێی‌وتــووە ئەمـە مەبـەسـتـەکـەی تۆیـە، وەریبگـرەو برۆ..، هەروەها بەسەرهاتەکەی (عین القضاة) دوای ئەوەی کە سەربڕاو بابا بەلای‌دا تێ‌پەڕیو نووکە پێ‌یەکی لە قازی داو

وتی:

پیـاوانـی خوا بەم جۆرە نانــوون، دەڵـێـن (عین القضــاة) ڕاپـەڕیـوەو سەرەبـڕاوەکـەی خۆی خستــۆتــە بن دەستـیو هەڵ هاتووە.. ئێمە هیچ بەڵگەیەکی زانستیمان بەدەستەوە نی‌یە کە ڕاستی ئەم جۆرە ڕووداوانــە لە بارەی بابـاوە ساغ بکـاتـەوەو پێمان بسەلمێنێ، بەڵام ئەمە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە گەورەیی بابــا لە ڕادەیــەك دا بووە شتی وای‌لێ‌دەگێــڕنــەوە کە لە وزەی ئادەمیزاد بەدەرە. ئەمە شتێکی زۆر ئاسایی‌یە کە زۆر جار لەناو میللەتــان دا لەپـاش تێپـەڕبـوونی ڕۆژگـاری دوورو درێـژ کارو کردەوەیوا گەورە پیـاوانی خۆیـان دەگێـڕنـەوە کە لە توانـای هیچ کەسێك دا نی‌یە.

زمانی بابا: -

لە بارەی شێـوەی زمـانی چوارینـەکـانی باباوە گەلێ بیرو ڕای جیـاجیـا وتـراوە. (رضـا قلی خان هدایت) لە (تـذکـرة مجمع الفصحاء)دا دەڵێ: بابا چوارینەی بە زمانی کۆن هەیە. ئیتر بێ ئەوەی ڕوونی بکاتەوە کە زمانی کۆن چی‌یە؟ هەروەها (آتشکدە آذر) دەڵێ: هۆنراوەکانی بابا بە زمانی (ڕاجی) بووەو راجی واتە (ڕازی)و لە سەردەمــەدا خەڵکی (ڕەی)و (دینــەوەر) قســەیــان پێ‌کردووە. لە سەرێکی‌ترەوە وەکو (وحید) پیشانی داوە، دەڵێ زمانی بابا تاهیر جیاوازە لەگەڵ زمانی ڕازی‌دا:

هەروەهــا دەڵێن لە دەستـنـووسێـك دا چەنـد چوارینـەیـەکی کوردی بە ناوی باباوە نووسراوەو (شاطر بیك محمد) شاعیری بە ناوبــانگی هەمــەدان دەڵێ ئەمــە هینی منــەو بە ناوی بابــاوە نووسراوە. دیارە ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە باباو شاطر بێك بە یەك زمـان چوارینـەیـان نووسیـوە بۆیـە ئە تێکـەڵاوبوونە ڕووی داوەو ئەویش کوردی‌یە.

یان دەڵێن بابــا بە شێــوەیـەك هۆنـراوەی دانـاوە کە لە لوڕی دەچێ، ئەی باشە ئەو شێوەیە چی‌یە؟ بەڵام لە ڕاستی‌دا زۆربەی زۆری ئەو زانـایـانـەی کە لە بارەی شێوەی چوارینـەکـانی باباوە شتێکیان نووسیبێ داینان بەوەدا ناوە کە بابا لوڕ بووەو بە شێوەی لور چوارینــەکــانی دانــاوە، ئەمـە ئاشکـرایـە لای هەمـوو ئەو کەسانەی کە شارەزایی‌یەکیان هەبێ لە هۆنراوەکانی بابا دا.

یەکێ لەو سەرچاوە گرنگانەی کە لە بارەی مێژووی کوردەوە نووسراوە شەرفنامەکەی ئەمیر شەرەف خانی بەلیسی یە، کە لە ساڵی (1005) کۆچی دا تەواوی کردووە، لە بارەی زمانی کوردی یەوە دەڵێ بەش بووە بەم چواربە شەوە:

کرمانج، لوڕ، کەڵهوڕ، گۆران. (شرفنامه ـ تالیف الأمیر شرف خان البدلیسی ـ الناشره فرج الله ذکی الکردی ببوسته الأزهر بمصر ص 23).

وەکو دەگێڕنەوە دەڵێن شەوێکی ساردی زستان بابا خۆی دەخاتە حەوزی ئەو قوتابخانەی کە قوتابی بووە تیایاو کە دێتە دەرەوە دەڵێ: (امسیت کردیاً واصبحت عربیاً). مەبەستی ئەوەیە کە کورد بووەو بێجگە لە کوردی هیچ زمانێکی تری نەزانیوە بەڵام بە هۆی ئەو خۆخستنە حەوزەوە فێری زمانی عەرەبی بووەو بووە بە زانا لەو زمانەدا، هەرچەندە ئەمە دوورە لە ڕاستی یەوەو هیچ کەسێ بەو جۆرە نابێ بەزانا، بەڵام ئەم قسەیە لەخۆیەوە نەکراوەو بەبێ هۆ ناوی کوردیش نەنراوە لە بابا.

چوارینەکانی: ـ

بێگومان چوارینەکانی بابا لەو ماوە دوورو درێژەدا وەکو ئەو زمانە نی یە کە ئەو قسەی پێ کردووەو هەروەها وەکو زمانی ئاسایی ئەمڕۆی ناوچەکەی خۆی نی یە، ئەوەیشی کە بوتە هۆی ئەمە ئەوەیە کە بەشی زۆری نووسەری دەستنووسەکان بەگوێرەی زەوقی خۆیان دەستکارییان کردووەو ئەو بەرهەمە کۆنەی باباyan نەپاراستووەو ئەو وشانەی کە لایان سەخت بووە یا واتاکانیان نەزانیوە، وشەی فارسییان خستوتە شوێنی، ئەمەیش بوتە هۆی ئەوەی لەو هەموو دیوانە چاپکراوانەی بابا، ئێمە ناتوانین یەکێکی وایان بەدەست بهێنین کە وەکو دیوانە بنەڕەتی یە پاکەکەی خۆی بێت.

هەرچەندە زۆر تێکەوبووە بە فارسی بەڵام هەر شێوە لوڕی یەکەی خۆی گوم نەکردووەو وەکو دەبینین لە کۆتایی زۆربەی دیوانەکەی دا فەرهەنگۆکی بۆ دروست کراوەو واتای گەلێ وشەو زاراوەی لوڕی تێدا لێکدراوەتەوە، دەبێ ئەوە بزانین، ئێمە ناتوانین بە هۆی ئەو دیوانە چاپکراوانەوە تایبەتی یەکانی شێوەی لوڕی سەردەمی بابا یا ئەمڕۆی ناوچەکە بەئاسانی بنووسینەوەو لێکۆڵینەوەی زانستی لەسەر بکەین، مەگەر لە پاشەڕۆژدا چەند دەستنووسێکی باوەڕپێکراوی چوارینەکانی بابامان دەست بکەوێ، تا بتوانین بەیەکەوە بەراوردیان بکەین و تا ڕادەیەکی زۆر بتوانین بگەینە مەبەست و بە دڵنیایی وە گەلێ لە چوارینەکانی ساغ بکەینەوەو دیراسەی لەسەر بکەین، ئەو دەستنووسە کۆنەی کە تا ئێستا من ئاگام لێ بێ دەستنووسی ژمارە (2546)ی مووزەی قونیەیە، واتە ئەوەی وا لەسەر گۆڕی مەولانا جلال الـدینی بەلخی ناسراو بە مەولانای ڕومی کە مێژووی (842)ی کۆچی لەسەرە.

(شرح احوال وآثار بابا طاهر ـ بکوشش دکتر جواد مقصود ص 28)

بەرهەمی تری بابا: ـ

کۆمەڵە (کلمات قصار)ە کە بە شێوەیەکی ئاسان و ڕەوان، بە زمانی عەرەبی داناوە، مەبەست لە هەر یەکێ لەم وتەکورتانە قۆناغێکە لە قۆناغەکانی خواپەرستی، وەیا پلەیەکە لە پلەکانی صوفیگەری. ژمارەی ئەم وتەکورتانە (کلمات قصار) کە بە هەڵە دراوەتە پاڵ (عین القضاة)و تا ئێستا لێکدەرەوەکەی ناسراوە لە (421)وتە پێک هاتووە. وە لە کتێبی (الفتوحات الربانیة في مزج الاشارات الهمدانیة) (322)وتە لە (کلمات قصار) بە شێوەیەکی تێکەڵ لێکدراوەتەوە.

بابا تاهیرو ڕۆژهەڵاتناسەکان: ـ

گەلێ لە ڕۆژهەڵاتناسەکانی وەکو: ژوکۆفسکی کلێمن هاوەر، ئێدوەردبراون، هێرن ئاڵن، ولچنسکی، لە بارەی بابا تاهیرەوە شتیان نووسیوە بە زمانی ئەڵمانی، فەرنسی، ئینگلیزی.

کلێمن هاوەری فەرەنسی کۆمەڵێ لە دوو بەیتی یەکانی بابا تاهیری چاپ کردووە.

ئێدوەرد هێرن ئاڵنی ئینگلیزی دیوانەکەی وەرگێڕاوە بۆ سەر زمانی ئینگلیزیو چاپی کردووە.

ئەلیزابت کورتیس برنتس دیوانی بابا تاهیری بە هۆنراوە وەرگێرا بۆسەر ئینگلیزی.